

Párhuzamos narratívák

Történetek a diszciplináris kereteken túl

Székely Júlia ELTE Társadalomtudományi Kar, egyetemi adjunktus

Tóth Fruzsina ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, egyetemi adjunktus

Prof. dr. Vajda Júlia egyetemi tanár, az MTA doktora, ELTE Társadalomtudományi Kar; Országos Rabbiképző
– Zsidó Egyetem

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy feltérképezze a narratíva fogalmának különböző diszciplináris értelmezéseit, és bemutassa a transzdiszciplináris megközelítésben rejlő lehetőségeket. A szerzők abból indulnak ki, hogy bár a narratív fordulat az elmúlt évtizedekben több tudományágban – például az irodalomtudományban, a történettudományban, a szociológiában, a pszichológiában és a jogtudományban – is hangsúlyosan megjelent, a diszciplináris határok közötti valós párbeszéd gyakran elmarad. A tanulmány célja továbbá, hogy rámutasson a különböző területek narratíva-fogalmának közös vonásaira, valamint arra, hogy ezek együttes, interakcióalapú vizsgálata hogyan segítheti az összetett társadalmi és egyéni tapasztalatok mélyebb megértését. A szerzők a narratív interjú módszertanára – különösen Schütze és Rosenthal munkásságára – támaszkodva egy házaspár, Andrea és Kálmán párhuzamos élettörténeti elbeszélésének egy részletét elemzik. A vizsgálat középpontjában a demokráciához, a joghoz és a mássághoz való viszony áll, miközben a szereplők egyéni tapasztalatai és családtörténeti háttere (zsidó származás, vallási elkötelezettség, kivándorlás, apartheid) komplex kontextusban jelenik meg. Az elemzés rámutat, hogy az élettörténetek nemcsak visszatükrözik a társadalmi és történeti folyamatokat, hanem újra is értelmezik azokat – sokszor nem tudatos módon. A tanulmány végkövetkeztetése szerint a transzdiszciplináris narratívaelemzés nemcsak mélyebb megértést tesz lehetővé, hanem hozzájárulhat a társadalomtudományos kutatások önreflexív és kritikai újragondolásához is.

Kulcsszavak: narratológia, transzdiszciplinaritás, narratív interjú, hermeneutikai esetrekonstrukció

Parallel Narratives

Stories Beyond the Disciplinary Boundaries

Abstract: This study explores the diverse disciplinary interpretations of the concept of narrative and investigates the potential of a transdisciplinary approach. The authors argue that although the so-called "narrative turn" has gained prominence across a wide range of academic fields – including literary theory, history, sociology, psychology, and law – genuine interdisciplinary dialogue often remains lacking. By comparing disciplinary approaches, the paper highlights shared conceptual tools and analytical frameworks that could enable a more integrated understanding of complex individual and social experiences.

Relying on the narrative interview technique developed by Fritz Schütze and the hermeneutic analysis method of Gabriele Rosenthal, the authors analyze selected excerpts from life-history interviews conducted with a married couple, Andrea and Kálmán. Their narratives focus on personal experiences of democracy, legal consciousness, and interethnic relations, embedded in broader historical and cultural contexts – including Jewish heritage, religious identity, family history during the Holocaust, emigration, and experiences in post-apartheid South Africa. The analysis reveals the layered and sometimes contradictory ways in which personal identities and social values are narrated and reinterpreted through life stories.

The authors argue that narratives should not be viewed solely as research data, but also as co-constructed expressions of meaning and identity, shaped by both the storyteller and the researcher. The life stories presented here demonstrate how narrative not only reflects the world but also actively constructs and challenges social realities. Ultimately, the article promotes a transdisciplinary narrative analysis that combines sociological, historical, psychological, and legal insights to achieve a deeper understanding of lived experiences. This approach encourages critical self-reflection within social science research and challenges the boundaries that traditionally separate disciplines, advocating instead for a more holistic and collaborative mode of knowledge production.

Keywords: narratology, transdisciplinary, narrative interview, hermeneutic case study

Bevezetés

Akira Kurosawa 1950-es, *A vihar kapujában* című filmjében három szereplő – egy favágó, egy buddhista pap és egy közember – Rashomon városának kapujában keres menedéket a vihar elől. A kapu, mely alatt a favágó és a buddhista pap egy nemrégiben történt bűnesetről társalog, végül különböző narratívák ütközőpontjává válik: nemcsak ők állítanak mást egy szamuráj halálának és felesége megerőszkolásának története kapcsán, hanem a bűncselekmény központi szereplői: a szamuráj tárgyaláson megidézt szelleme, a felesége és a legfőbb gyanúsított, Tajomaru, egy bandita is.¹ A filmben felvázolt alaphelyzet már önmagában is megközelíthető lenne különböző – szociológiai, pszichológiai vagy akár jogi – szempontokból, mégis a filmen keresztül legerősebben a narratíváknak a különböző diszciplínákon átívelő eltérő működésmódjára látunk rá. Ebben az értelemben a kapu párhuzamos valóságok metaforájává válik: az egymásnak ellentmondó narratívák erőteljesen kérdőjelezik meg az igazsághoz való hozzáférhetőséget, illetve felvetik az események különböző értelmezési – és narrációs – lehetőségeit is. Bár a Rashomon-effektus kifejezés azóta bevett fordulat az egyedi nézőpontok valóságának leírásában és megértésében, jelen tanulmány magának a narráció fogalmának különböző diszciplináris értelmezéseit veszi számba, azzal a szándékkal, hogy végül e különböző megközelítéseket közelebb hozza egymáshoz.

Az 1970-es és 80-as évek óta számos humán és társadalomtudományos diszciplína szerzői foglalkoztak az ún. narratív fordulat jelenségével. Bár a tanulmányok szerzői egyaránt a narratíva fogalmának előtérbe kerülését hangsúlyozzák a megismerés és a megértés különböző területein, a narratív fordulat ténye megsokszorozódik a diszciplínák eltérő kontextusában: a narratív fordulat fogalmára rákeresve számtalan tanulmánnyal találkozhatunk, pl. *The Narrative Turn in History* (Robinson 2011), *The Narrative Turn in Social Studies* (Czarniawska 2004), *The Narrative Turn in Psychology* (Vassilieva 2016), *The Narrative Turn in the Legal Field* (Di Donato 2021) vagy akár *The Narrative Turn in Fiction and Theory* (Meretoja 2014). Ezzel együtt, habár az utóbbi időben a narratívák interdiszciplináris megközelítésének gondolata egyre több helyen fogalmazódik meg (pl. D. Herman 2013), a tudományágak közötti valódi együttműködés megvalósulása – ahogy Dawson (2017) is hangsúlyozza – erősen kérdőjeles marad. Ezzel összhangban azt a kérdést tehetjük fel, hogy egy „valóságnak” hogyan lehetnek különböző tudományterületi olvasatai, azaz vajon segíti vagy inkább hátráltatja a megértést, ha nem komplexitásában szemlélünk egy eseményt vagy történést, hanem külön-külön tudományterületenként. Tanulmányunkban – két részletben – azt a kérdést járjuk körbe, hogy (1) hogyan jelenik meg a narratíva fogalma a különböző diszciplínákban, illetve hogy milyen lehetőségek rejlenek a transzdiszciplináris megközelítésben, valamint (2) hogy hogyan tudjuk ezt a megközelítést egy konkrét esettanulmányra alkalmazni. A két rész egyben és külön-külön is olvasható.

¹ Míg Tajomaru azt állítja, hogy a szamurájt párbajban ölte meg, amelyet a felesége kezének elnyeréséért vívtak, a feleség a vallomásában az elszenvedett erőszakot és az emiatt érzett szégyent emeli ki, melynek kapcsán a férje felelőssége is felmerül, ugyanis állítása szerint nem volt más lehetősége, mint hogy önkezével vessen véget életének.

1. rész

Narratívák a narratíváról

Bár az irodalomtudomány tényleges elsőbbségéről megoszlanak a vélemények (Hyvärinen 2010; Dawson 2017), a szakirodalom döntő többsége úgy tekinti, hogy a narratíva fogalmának elterjedését az irodalomelméletnek köszönhetjük (pl. Kreiswirth 1992), amelyen belül a narratológia – a strukturalizmus és a szemiotika hagyományába ágyazódó – irányzata volt az első, mely a narratíva szisztematikus tanulmányozását és elméletének formális megalkotását tűzte ki célul. A narratológia mint kifejezés Tzvetan Todorov 1969-ben publikált, *A Dekameron grammatikája* c. munkájában bukkant fel először, melynek gyökereit részben Arisztotelész *Poétikájában* (i. e. 335), részben az orosz formalisták, különösen Vlagyimir Propp *A mese morfológiája* (1928) című művében szokás keresni (Czarniawska 2004) – mindkét írás egyes irodalmi műfajok alkotóelemeit vizsgálta. Todorov és az irányzat további képviselői, mint pl. Jonathan Culler (1975), Roland Barthes (1977), Gerald Prince (1982), Gerard Genette (1980, 1988) vagy Mieke Bal (1985), szintén az elbeszélések univerzális struktúráit kutatták: azokat a hasonlóságokat, amelyek az elbeszéléseket lényegileg meghatározzák. Ebben a kontextusban nemcsak a narratíva két különböző rétegét, a történetet (story – az események sora) és a diskurzust (discourse – az elbeszélés módja) különböztették meg, hanem a narratív szöveg különböző elemzési kategóriáit is, mint például idő, mód és hang. Ugyanakkor maga a narratológia irányzata sem maradt változatlan, alakulását számos társadalompolitikai tényező befolyásolta, melyek közül a feminista mozgalmaknak központi szerep jutott. Az olyan feminista narratológusok, mint pl. Robyn Warhol (1989) vagy Susan Lanser (1992) újra és újra hangsúlyozták, hogy a narratívákat mindig „összetett és változó konvenciók határozzák meg, amelyek maguk is az író, az olvasó és a szöveget összekapcsoló hatalmi viszonyokban és azok által teremődnek meg” (Lanser 1992: 5). Mindennek megfelelően 1999-ben Luc Herman és Bart Vervaeck már „posztklasszikus narratológiáról” ír, mely – némileg eltávolodva magától a szövegtől – „inkább azokat a körülményeket veszi figyelembe, amelyek az egyes olvasási aktusokat megkülönböztetik egymástól” (Herman és Vervaeck 2005: 450). Ebben az értelemben került előtérbe a – társadalompolitikai és kulturális – kontextus szempontja.

A narratíva fogalma természetesen a narratológia területén túl más tudományterületeken belül is felbukkant. Bár maga a klasszikus narratológia sem kizárólag az irodalom kontextusában gondolkodott, amit Todorov (1967) alább idézett definíciós kísérlete is alátámaszt, végül sok tekintetben mégis irodalom-központú maradt.

A narráció jelenségével nemcsak az irodalomban találkozhatunk, hanem más olyan területeken is, melyek mindegyike egyelőre más tudományághoz tartozik (például népmesék, mítoszok, a film, az álmok stb.). A narráció olyan elméletét próbáljuk meg kidolgozni, mely alkalmazást nyerhet mindezen területeken. Munkánk ezért nem annyira az irodalomtudományhoz, mint inkább egy még nem létező tudományhoz,

a narratológiához, az elbeszélésről szóló tudományhoz tartozik (Todorov 1967, ford. Thomka 1981).

Ezzel együtt Barthes sokat idézett kijelentése, miszerint „a narratíva nemzetközi, történelmen és kultúrán átívelő: egyszerűen csak van, mint maga az élet” (Barthes 1977), egyre inkább olyan keretben jelent meg, melyben a narratíva – az irodalom kontextusából kilépve – valóban az emberi tapasztalás és tudástermelés elsődleges formájaként tűnt fel. Míg Jameson (1981: 13) szerint a narratíva az emberi elme központi produktuma és megnyilvánulása, addig Alasdair MacIntyre (1981) az embert történetmesélő állatként írja le, amihez kapcsolódóan Walter Fisher (1984) már a *homo narrans* fogalmát is bevezeti. A narratíva – többek között – a történelem, a szociológia, a jog és a pszichológia területén belül is újfajta pozícióba került.

A történettudomány diszciplínáján belül a narratív történetírás szempontrendszere bizonyos értelemben mindig is jelen volt, ám a Leopold von Ranke (1824) által képviselt 19. századi, történeti pozitivizmus szerint a narratíva kizárólag a tények által közvetített objektív igazság rekonstrukciója. Ranke úgy vélte, a történeti források nemcsak hogy magukért beszélnek, de a történészek úgy adják vissza a történelmi eseményt, ahogy az valójában történt („wie es eigentlich gewesen ist”) (Ranke 1824: v–vi). Ennek fényében nem meglepő, hogy az – amúgy a történelemtudományt fenekestül felforgató – Annales-iskola első generációja meglehetősen elutasító volt a narratívákkal szemben: alapvetően irodalomként tekintettek rájuk, és mint ilyeneket összeegyeztethetetleneknek tartották a tudományosság kritériumával. A hetvenes években azonban a narratívák történelemtudományokban betöltött szerepe radikálisan újraértelmeződött. Hayden White az 1973-ban publikált *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* című munkájában egyszerre ment szembe a rankei pozitivistá hagyománnyal és karolta fel a történetírás irodalmi megközelítését. White, miközben határozottan megkérdőjelezte az objektív tudományosságba és a történelmi igazságba vetett hitet, a történelmet – az irodalmi műfajokhoz közelítve – olyan narratív szöveggként értelmezte, melyben a valós események cselekményszerkezete bármely fikcióra is jellemző lehetne. *A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében* című szövegében White a történelemírás stratégiáit boncolgatva, azt kívánta bemutatni, hogy:

a [...] valóságos események megjelenítése kapcsán a narrativitáshoz kapcsolt érték abból a vágyból fakad, hogy e valóságos események az élet olyan koherens, összeszedett, teljes és lezárt képét mutassák, mely csupán képzeletbeli lehet. Annak a meggyőződésnek a forrása, hogy valóságos események elképzelt eseményekről elmondható történetek formális jellemzőit mutassák, a vágyak, álmok és ábrándok birodalmában keresendő. Vajon a világ valóban jól megírt történetek formájában tárul fel előttünk, központi alannyal, megfelelő bevezetéssel, tárgyalással, befejezéssel, s olyasfajta koherenciával, mely láttatni engedi a „véget” minden kezdetben? Vagy inkább olyan formában mutatkozik meg, [...] mint egy sorozat, melynek nincsen sem kezdete, sem vége, vagy pedig kezdetek sorozataként, amely megszakad, s soha

le nem zárul? És vajon a világ – a társadalmi valóság – valóban narratív formában tárul fel előttünk, amely már „magát meséli”, túl azon a horizonton, melyről rátekintve képesek lehetünk tudományosan feldolgozni? Vagy csupán szükségünk van az önmagát mesélni képes és történetként feltárulkozó világ e fikciójára ahhoz, hogy megteremtjük azt a morális autoritást, mely nélkül sajátos társadalmi valóságunk elképzelhetetlen volna? (White 1997: 141.)

Azaz, állítása szerint a történetírás, illetve a történeti szöveg szükségképpen a történetíró választásán alapul: a történészek ilyen vagy olyan narratív struktúrát (cselekményesítést) követve, egyszerre befolyásolják az események értelmezését és a történelem megértését. És itt újfent elérkezünk a társadalompolitikai és a kulturális kontextusok kérdésköréhez.

Hasonlóképp a történelemhez, a szociológián belül a narratívák előtérbe kerülését szintén a pozitívizmus – és ehhez kapcsolódóan a kvantitatív módszertanok egy időben majdhogynem teljesen eluralkodó kizárólagosságának – kritikája idézte elő. Ugyanakkor az 1970-es és 80-as évek kvalitatív fordulatként is jellemzett tudománytörténeti megújulása itt sem előzmény nélküli. A legtöbb szakirodalom (pl. Lányi 2007; Hyvärinen 2016) a narratív szociológia gyökereit a Chicagói Iskoláig vezeti vissza, Thomas és Znaniecki eredetileg 1918 és 1920 között publikált, *A lengyel paraszt Európában és Amerikában* című többkötetes munkájára, melyben olyan személyes dokumentumokon keresztül vizsgálták lengyel bevándorlók élettörténeteit, mint például önéletírások, levelezések és harmadik személytől származó beszámolók (újságcikkek, hivatali iratok, bírósági jegyzőkönyvek, szervezeti feljegyzések). Thomas és Znaniecki úgy gondolják, hogy

egy társadalmi intézményt csak akkor érthetünk meg a maga teljességében, ha nem pusztán a struktúráját tanulmányozzuk, hanem azt is elemezzük, hogyan jelenik meg az intézmény a csoport tagjainak személyes tapasztalataiban, és nyomon követjük, hogyan hat az életükre (Thomas és Znaniecki 2002/VI: 10).

A szerzők intelmeit megfogadva, a Chicagói Iskola számos más szerzője is az élettörténeti kutatás módszertana felé fordult: Nels Anderson 1923-ban publikálta a *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man* című munkáját, 1927-ben F. M. Trasher doktori disszertációt írt *The Gang: A Study of 1313 Gangs in Chicago* címmel, illetve ebben a vonatkozásban szintén sokat hivatkozott mű Clifford Shaw 1930-ban megjelent *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story* című kutatása, melynek fókuszában egy Stanley nevű chicagói fiatalkorú bűnöző élettörténete áll (Shaw 1966).

Ugyanezen tendenciák megjelenése a magyar szociológiában leginkább a népi írók – Erdei Ferenc, Németh László, Illyés Gyula, Tamási Áron, Féja Géza – munkásságához köthető. Az 1920-as, 30-as években magukat eredendően íróként definiáló, többségében vidéki – szegényebb vagy módosabb – paraszti háttérből induló fiatal értelmiségiek csoportját az akkori, Trianon utáni Magyarország életviszonyai, a társadalmi egyenlőtlenségek foglalkoztatták. Háttérüknek megfelelően írásaikban főleg a falusi

és paraszti lakosságra fókuszáltak: olyan – eltérő, de mindenképpen erős szociális és nemzeti elkötelezettségű – irodalmat írtak róluk, melyet ma egyértelműen szociográfiának tekintünk. Ugyanakkor kortársuk, a szociológus Rézler Gyula (1938) szintén hasonló szellemben foglalkozott a magyarországi munkássággal.

Ez a szemlélet szintén jelen van az 1950–60-as évek Amerikájában az antropológiában is: a lengyel zsidó bevándorlók gyerekeként New Yorkban felnőtt Oscar Lewis, a „szegénység kultúrája” – mások által vitatott – fogalmának megalkotója, olyan szociográfiai munkái révén vált ismertté (Lewis 1951; 1961; 1969), amelyek már épp azt a narratív szemléletet képviselik, amivel jelen írásunkban is foglalkozunk.

Mindezzel együtt, a Chicagói Iskola élettörténeti kutatásai csak 1978-ban találtak újra visszhangra, amikor a IX. Szociológiai Világkongresszus néhány résztvevője – köztük Daniel Bertaux (1978) – ismét az élettörténeti módszer tanulmányozása felé fordult. E csoport tagjai 1981-ben – a W. J. T. Mitchell által szerkesztett, *On Narrative* című nagy hatású, ámde szociológiai írásokat nem tartalmazó esszégyűjtemény publikálásával egy időben – jelentették meg *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences* c., szintén gyűjteményes kötetüket (Bertaux 1981a), mely számos élettörténet konkrét szociológiai vizsgálatát mutatta be. A különböző narratívák tanulmányozása – és ezen belül az élettörténeti kutatás – a szociológia egyik meghatározó irányvonalává vált, amit jól szemléltet az a Philippe Roussin (2017: 389–390) által leírt fordulat is, miszerint Bourdieu 1986-ban az élettörténetet még „biográfiai illúzióknak” tekintette (legalábbis annyiban, hogy szerinte az irodalom konvencióin keresztül megkonstruált élettörténet egy mesterséges egészzé áll össze), de 1993-ban, a *Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society* c. kötetében már magától értetődőként kezelte az élettörténeti interjúk társadalomtudományi relevanciáját.

Ugyanakkor, miközben a *Biography and Society* (Bertaux 1981a) episztemológiai és módszertani szempontból is meghatározó volt a szociológia narratív fordulatának szempontjából, Bertaux a narratíva fogalmát magára a szociológiai írásra is rávetítette: a kvantitatív kutatások „tudományos” stílusát egyszerre kritizálta az „absztrakt elméleti diskurzusok filozófiai” hangvételével, mindkettőt „elavultnak” és „unalmas írásmódúnak” bélyegezve (Bertaux 1981b: 43). Helyette, érvelt Bertaux ugyanott, a szociológusoknak egy másik diskurzusformához, nevezetesen a „le récit” formájához kellene visszanyúlniuk, azaz történeteket kellene mesélniük.

Ez a megközelítés az antropológia területén belül is hangsúlyosan megjelent, ahol Clifford és Marcus *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* című, 1986-os kötete szintén az etnográfia irodalmi minőségét pedzegette. Miközben az etnográfiai igazságok inherens részlegessége mellett érveltek, Clifford a kötet – magyarul is megjelent – bevezetőjében azt is megfogalmazta, hogy

Az etnográfiai szövegek készítője (de miért csak egy?) nem tudja megkerülni azokat a szóképeket, alakzatokat és allegóriákat, amelyek szelektálják és formálják az általuk lefordított jelentéseket. Ebből a szemszögből [...] bármely konstruált igazság

lehetővé válik a kirekesztés és a retorika hatalommal bíró (powerful) „hazugságainak” segítségével. Még a legjobb etnográfiai szövegek is – komoly, igaz fikciók – egyfajta rendszerei vagy ökonómiái az igazságnak. A hatalom és a történelem átírt rajtuk, olyannyira, hogy azt a szerző sem tudja teljes mértékben ellenőrzése alatt tartani (Clifford 1999: 500).

Ebben a megközelítésben felszámolódik a kutató személye és a kutatás tárgya közötti – illuzórikus – távolság: miközben a kutató kritikailag reflektál saját társadalompolitikai és kulturális meghatározottságára, a létrejövő narratíva egy – a kutató és a vele kontaktusba kerülő személyek által – közösen komponált elbeszéléssé válik.

Ugyanakkor e viszony „performatív” jellege, melyet mások az „autoetnográfia” fogalmán keresztül is tárgyalnak (Bochner és Ellis 2002), a narratíva fogalmát „személyes, szakmai és politikai emancipációs potenciállal” is felruházhatja (Spry 2001: 706). Ebben az értelemben a narratíva, mely egyszerre működik a szociológiai kutatás tárgyaként és produktumaként (Mangone 2022: 14), egy olyan aktív szerephez jut, mely nemcsak hogy leképezi, de folyamatosan (újra)konstruálja vagy adott esetben meg is kérdőjelezi a körülöttünk levő társadalmi „valóságot”. A domináns narratívák könnyedén szembe találhatják magukat más (ellen)narratívákkal, melyek aztán az egymással versengő „hangok” kavalkadjában csapnak össze. Ahogy Polletta és Lee (2006: 718) az *Is telling stories good for democracy?* című tanulmányukban fogalmazzák, „a történetmesélés olyan álláspontok elfogadó meghallgatásra találását képes biztosítani, amelyek egyébként valószínűleg nem találnának ilyen meghallgatásra”.

A jogtudományban is hasonló fordulatnak lehetünk tanúi, amely ugyanakkor a narrativitás fogalmát a jog és a jogi viszonyok hatalmi vonatkozásai felől közelíti meg. Már Felstiner, Abel és Sarat (1980) is felhívták a figyelmet *Naming, Blaming, Claiming* című munkájukban arra, hogy a jogban milyen látens akadályokkal szembesül az, aki sérelmet szenved. Ezek az akadályok nem csupán fizikaiak vagy egzisztenciálisak, sokkal inkább kapcsolódnak ahhoz, hogy egy sérelmet szenvedett egyén hogyan tudja vagy nem tudja a vele történeteket a jog sajátos logikájához igazítani és ennek megfelelően elbeszélni (Felstiner et al. 1980). Bár munkájuk a mai napig alapvető jelentőséggel bír a jogtudomány területén, a szerzőknek nincsenek módszertani reflexiói. Ugyanakkor az az állításuk, miszerint a jogi gondolkozás hatalomtelített módon követel meg egy bizonyos fajta nyelvhasználatot, cselekvési stratégiát és elmesélési módot, számos későbbi szerzőre megtermékenyítően hatott.

A Felstinerék által felvetett problémára reflektál Richard Delgado *Storytelling for Oppositionist and Others: A Plea for Narrative* (1989) című munkája is, amely elnyomott csoportok jogérvényesítése, illetve jogtudata oldaláról közelít a narrativitáshoz.

Alávetett csoportok mindig is történeteket meséltek. Fekete rabszolgák énekekben, levelekben, versekben meséltek fájdalomokról és az elnyomásról. Rámutattak a fehérek által elkövetett borzalmas tettekre, és kigúnyolták a fehérek álcázott kifinomultságát, melyet a rabszolgák szenvedéseiben vásároltak (Delgado 1989: 2435–2436).

Delgado állítása szerint a társadalom alávetett csoportjainak a többségtől eltérő élményei vannak a jogról, amelyeket a hatalomhoz való hozzáférés jelentős különbségei miatt nem tudnak egyenrangúként megjeleníteni a jogi diskurzusban. E csoportok narratíváiban ugyanakkor olyan történetek is megjelennek, amelyek másfajta (jogi) valóságról árulkodnak. Írásában e történetek elismerésére tesz kísérletet, és emellett érvel, hogy a különböző narratívák a jogtudomány szempontjából kiemelkedő jelentőségűek, hiszen a zárt jogi logikán túl, azt meghaladva mutatják meg az elnyomásban élő emberek komplex valóságát (Delgado 1989). Derrick Bell és Toni Massaro is visszatérően hangsúlyozzák az elnyomott csoportok narratíváinak fontosságát, melyeket, mint mondják, a jogtudománynak megismerési és értelmezési forrásként kellene használnia (Bell 1989; Massaro 1988). Massaro úgy véli, hogy az uralkodó jogtudományi felfogás kétféle módon szűkíti az egyéni történetek megélését. Egyrészt a narratívákban megjelenő és sokszor hangsúlyos emocionális elemet egyszerűen megpróbálja kizárni: a maga módján racionalizálni igyekszik a történetet. Másrészt a jogi gondolkodás kiválogatja a „jogilag releváns tényeket”, ezzel együtt pedig kiemeli az eseményeket a kontextusukból, vagy egészen egyszerűen szelektál az általa fontosnak vagy nem fontosnak vélt tényezők közül. Így valójában átértelmezi az egyéni történeteket (Massaro 1988).

Szintén ebbe a körbe tartoznak a kulturalista jogtudatkutatások is, melyek az egyes egyének joggal kapcsolatos narratíváin keresztül értelmezik egyén és jog kapcsolatát. Patricia Ewick és Susan Silbey (1998; 2003) több száz interjújn keresztül jut el arra a következtetésre, hogy ezekben a narratívákban a jog nemcsak hogy nem választható el a társadalmi-gazdasági-politikai kontextustól, hanem a mindennapi kultúra részeként jelenik meg (Ewick és Silbey 1998). Értelmezésük szerint

a narratívák mindig együttműködésekkel jönnek létre, melyeket beszélő és közönség, szöveg és olvasó közötti kapcsolatok hoznak létre, egymást átfedő kapcsolati kontextusban. Amikor valaki elmesél egy történetet egy közönségnek, a szubjektív élményeit olyan közös nyelvvé kell fordítania, amely kulturálisan elfogadható értelmezéseket alkalmaz (a karakter, az indíték, a cselekedetek és az eredmények tekintetében). Még a legszemélyesebb történet is olyan közösségi sémákhoz nyúl – szimbólumokhoz, nyelvi megfogalmazásokhoz és indítékokhoz, szókészletekhez –, amelyek nélkül a történet érthetetlen és értelmezhetetlen maradna. Ebben a közös értelmezésben a mesélő hegemoniába illő történetet vagy azt alacsony történetet konstruálhat; azonban bárhogyan is épül fel a történet, erkölcsi értelmezést és helyzetdefiníciót kínál (Ewick és Silbey 2003: 1343).

Később Marc Hertogh a jogi elidegenedés jelenségét vizsgálja narratívákon keresztül (Hertogh 2018): ahogy Ewick és Silbey, úgy Hertogh is emellett érvel, hogy a társadalmi jogtudat és a joghoz való viszony narratívákon keresztül érthető meg, mivel azok hordoznak egy olyan komplex valóságértelmezést, melyen keresztül az egyén (jog) értelmezése feltárható. Ez az elképzelés a hazai jogtudatkutatásokban is megjelenik:

narratív élettörténeti interjúkon (Kiss 2014) keresztül legutóbb Fleck Zoltán és munkatársai próbálták feltárni a magyarok joghoz való viszonyát (Fleck et al. 2017).

A narratív fordulat a pszichológia területén is új szemléletmódot emelt be a tudományos gondolkodásba, mely már közvetlenül is elvezet minket a narratív identitás fogalma felé. Theodore Sarbin a *Narrative as a Root Metaphor for Psychology* (1986) című munkájában – miközben megfogalmazza a túlságosan teoretizáló pszichológiatestudomány kritikáját, mondván, általános kategóriái kiragadják a kontextusból az egyén döntéseit, cselekedeteit és érzelmeit – amellet érvel, hogy

az emberi lények narratív struktúrák szerint gondolkodnak, észlelnek, használják képzeletüket és hoznak erkölcsi döntéseket [...] A narratíva magába foglalja mind a szereplők cselekedetének okait, mind a történet okait (Sarbin 1986: 8–9).

Hasonlóképp, Jerome Bruner (2001) a gondolkodás két formáját: a logikai-formális, illetve a történeteken és elbeszéléseken alapuló gondolkodást különbözteti meg, melyek közül utóbbit egy olyan megismerési forrásnak tekinti, melyben az elbeszélő narratívája egy érzelmi-okozati kontextusban jelenik meg. Visszhangozva Sarbin (1986) állításait, Bruner (2001) elméletében a narratíva egy olyan önkifejezési lehetőségként tűnik fel, mely által az egyénről nemcsak hogy komplex(ebb) képet kaphatunk, de mélységében is megismerhetjük.

Egyén és narratíva kapcsolatát vizsgálva Paul Ricoeur már a narratív identitás fogalmát is bevezeti, melyre érvelése szerint „az ember az elbeszélő funkció révén tehet szert” (Ricoeur 2001: 15). Ebben a kontextusban Ricoeurt elsősorban az élettörténet elmesélése és az elbeszélő személyes azonossága közötti viszony érdekli (Ricoeur 1999), melyből következően az identitás fogalmát is két részre osztja, *idemre* és *ipse*-re. Az *idem*-identitás, melyet magyarul ugyanazságnak szokás fordítani, a külső perspektívából való állandóságunkra, az időben folytonos változásunk ellenére ugyanakként való megmaradásunkra reflektál, míg az *ipse*-identitás lényege az önmegélésünk, az, hogy kinek-minek éljük meg önmagunkat, s ezért fordítják ezt magyarra önmagasággént (Ricoeur 2001).

Mindezekkel együtt jár a folyamatos változás és újraértelmezés: az egyén, története újabb és újabb elmesélése révén, nem csupán újraéli élettörténetét, de újra is fogalmazza azt. A sorsesemény fogalmát Tengelyi László éppen azoknak a helyzeteknek a leírására alkotta meg, amelyek az egyént saját története újraírására – azaz a korábbtól lényegesen eltérő új megfogalmazására – kényszerítik (Tengelyi 1998).

Az egyes, fent röviden bemutatott diszciplináris megközelítések összevetése során – melyet az I. táblázatban is összefoglaltunk – az az állítás rajzolódik ki, miszerint ezek a diszciplínák sok esetben nagyon is hasonló fogalmi készleten és szempontrendszeren keresztül beszélnek a narratíva fogalmáról, melyből logikusan következne a diszciplínák szorosabb együttműköd(tet)ése. Ugyanakkor – s erre a különböző diszciplínák eltérő mélységben reflektálnak – a narratívák elemzésén keresztül az azt mesélő egyén történetét a kutatók, legyenek azok történészek, antropológusok, szociológusok

vagy jogászok, saját személyiségén és személyes történetén átszűrve ismerhetjük meg, ami egyértelműen rámutat az interpretáló személy önreflexiójának, illetve a tudományos közösséggel való megosztásának fontosságára.

1. táblázat: A narratívák különböző diszciplináris megközelítésének szempontjai

	Irodalom-elmélet	Történet-tudomány	Szociológia/antropológia	Jogtudomány	Pszichológia
Kontextus	1969. Todorov: <i>A Dekameron</i> grammatikája 1989/1990. Feminista narratológia 1999. Poszt-klasszikus narratológia	1973. White: Meta-history	1970/80. Bertaux: <i>Biography and Society</i>	1980. Felstiner et al. (Delgado, Bell, Massaro) 1990/2000. Kulturalista jogtudat-kutatások	1990. Ricoeur: Narratív identitás
Narratíva jellege	Plurális	Plurális	Plurális	Plurális	Plurális
Mi a narratíva?	Irodalmi mű	Történeti források és a történettudományi művek mint irodalmi szövegek	„Adatközlők” szövege és maga a társadalomtudományi szöveg mint irodalmi szöveg (le récit)	„Adatközlő”/ jogalany/ jogalkotó szövegei és a jogi szöveg mint irodalmi szöveg	Terápiás helyzet mint szöveg
Narratíva megértéséhez használt fogalompárosok	Történet vs. diskurzus	Esemény-történet vs. diskurzus	Megélt vs. elbeszélt élettörténet (biográfia és elbeszélés)	Írott jog vs. élő jog	Idem vs. ipse
A narratívák mögöttese	Hatalmi viszonyok	Hatalmi viszonyok	Hatalmi viszonyok	Hatalmi viszonyok	Hatalmi viszonyok
Reflexió	Író/olvasó/ kutató személyére vonatkozó reflexió	Történelem abszolút igazsága Adatközlő/ történelem-író személyére vonatkozó reflexió	Kutatás objektivitása Adatközlő/ kutató személyére vonatkozó reflexió	Hegemón jogszerűség, igazságosság Jogalkotó/ jogalkalmazó, ill. kutató személyére vonatkozó reflexió	Terapeuta/ páciens személyére vonatkozó reflexió

Jelen tanulmány keretei között tehát amellett érvelünk, hogy akkor járunk el helyesen, ha elengedjük a diszciplinának a tudománytörténetben fokozatosan létrejött elhatárolását, s ezeket zárójelbe téve arra teszünk kísérletet, hogy bármely vizsgált jelenséghez a diszciplináris határokat áthágva közelítsünk. Ily módon – hiszen ezek az egyes ember életében is együtt és egyszerre, nem pedig a tudományterületek határait tisztelgetve tartva jelennek meg – egybe tudjuk foglalni annak történelmi, társadalmi, jogi és pszichológiai vonatkozásait is.

Transzdiszciplináris narratívák

Dawson a narratív fordulat jelenségét vizsgálva azt az állítást fogalmazza meg, hogy a narratívák diszciplináris státuszát alapvetően a posztmodern – interdiszciplináris – irányzat kontextusából lehet eredeztetni (Dawson 2017: 413). Jean-François Lyotard – 1979-es, mára már klasszikussá vált esszéjében – a posztmodern fogalmát „a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságban” (Lyotard 1993: 8) határozza meg, mely Vajda Mihály tolmácsolásában úgy jelenik meg, mint ami

nem mond le arról, hogy az igazságot kutassa (akár szenvedélyesen is), de nem hiszi azt, hogy egy igazság van. Nem törekszik konszenzusra, mert meg van győződve arról, hogy a konszenzus csak látszólagos, ugyanis kikényszerített lehet. Nem akarja az örök dialógust és a politológusokat monológgá változtatni. Ennek megfelelően nem hisz az egységes és univerzális világtörténelemben (ez természetesen mindig a „legsikeresebb civilizáció”, az európai szemszögéből volt megírva), amely a megváltás, a nagy kibékülés felé haladna; úgy véli, különféle, s előre nem megírt történetek vannak (a grand récit, a great narration helyét az irodalomban is a petit récit foglalja el), egymás mellett, sokszor – mit tegyünk – egymás ellenében (Vajda M. 1987: 225).

Ennek megfelelően a tudás előállításának és elsajátításának posztmodern értelmezése inherens módon vezeti be azt az állítást, miszerint alapvetően narratívákon keresztül valósulnak meg a megismerés, a megértés és az értelemadás mechanizmusai. Ugyanakkor az is világosan megfogalmazódik, hogy narratívák nem léteznek ellen-narratívák nélkül, amit olyan társadalompolitikai projektek is látványosan alátámasztanak, mint a feminizmus vagy a posztkolonializmus, akár az irodalom, a történelem vagy a jog területén.

Mindezzel együtt a narratívák diszciplinákon átívelő kutatása messze nem magától értetődő, és ahogy David Herman fogalmaz, alapvetően azt a célt kell szolgálnia, hogy

elkerülje azt a fajta egyirányú kölcsönzést, amelyet bár általában az interdiszciplinaritással azonosítanak, valójában aláássa a tudományterületek közötti valódi párbeszéd és csere előmozdítására irányuló erőfeszítéseket. Ezért a narratívával foglalkozó tudósoknak túl kell lépniük azon, hogy más tudományágakban született

ötleteket adaptáljanak. A narratívával foglalkozó szakembereknek ehelyett arra kellene törekedniük, hogy az alapok szintjén közösen alakítsák ki a transzdiszciplinárisnak nevezhető vizsgálati tárgyakkal kapcsolatos munka koordinálásához szükséges fogalmakat és módszereket (D. Herman 2010: x).

Ebben az értelemben Herman egyértelműen különbséget tesz az interdiszciplinaritás és a transzdiszciplinaritás között, aminek kapcsán előbbit azért kritizálja, mert ezek a kutatások sokszor a tudományos együttműködések keretében úgy cserélnek fogalmakat, elméleteket vagy módszereket, hogy az egyes tudományágakat rögzített egységként kezelik, azaz végső soron újratermelik a diszciplináris határokat. Ezzel szemben a transzdiszciplinaritás egy holisztikusabb szemléletet képvisel, mely – ahogy azt már Michael Gibbons és szerzőtársai 1994-ben is megfogalmazták a *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies* c. könyvükben – a csere helyett a tudástermelés egy új formáját biztosítja.

Jelen tanulmány írói szintén a narratívák transzdiszciplináris megközelítése mellett teszik le voksukat, ám ennek alkalmazása nem feltétlenül a narratívák fogalmi tisztázásán (hacsak nem annak szándékos pluralitásán) keresztül válik megragadhatóvá, hanem inkább a narratívák vizsgálatának lehetséges módszertani választásai felől. Ezen módszertani megoldások sokszor magukban foglalják az akadémiai és nem-akadémiai szereplők (pl. civil szervezetek, szakértők, lokális szereplők) szoros együttműködését, melyet a különféle közösségi projektek műfaja (ld. pl. a részvételi akciókutatás) is széles körben kamatoztat. Mindezen esetekben nagy hangsúly helyeződik az egyéni megélések, a személyes történetek és a lokális tudás feltérképezésére. Tanulmányunk keretein belül mi egy másik módszertani megoldás – a narratív interjú technikája – felől közelítünk a transzdiszciplinaritás jelensége felé.

2. rész

Az elmélettől az empiria felé

Tanulmányunk első felében a narrativitás, a narratívák diszciplínákon átívelő fontossága mellett érveltünk. Arról írtunk, hogy hogyan vált a narrativitás egy elsődleges fogalommá a legkülönbözőbb diszciplínák számára, s rámutattunk arra, hogy azok mely eltérő aspektusait hangsúlyozzák a látókörükbe eső narratíváknak. A következőkben egy konkrét esetet fogunk bemutatni, amelyben egy házaspár tagjaival, a Schütze-féle (1983) narratív interjú technikával készült párhuzamos interjút – illetve azok egy-egy részletét – elemzünk a Rosenthal (1995) által kidolgozott hermeneutikai elemzési módszert alapul véve.

Az elméleti háttér és a konkrét elemzés közötti viszony természetesen nem „közvetlen”, hiszen amiről a tanulmány első része szólt, az valójában a narratív interjú szemlélet episztemológiai megalapozása volt, amelyből nem következik direktan és

egyedül lehetségesként a narratív módszer, azonban szemléletében megfelel az ott elmondottaknak. Ennyiben tehát a bemutatásra kerülő módszer egy lehetséges példája és illusztrációja annak, hogy hogyan lehetséges transzdiszciplináris módon elemezni élettörténeti narratívákat.

A schützei narratív interjúkészítés módszertana – mely a „hagyományos” mélyinterjú módszertől eltérően a hangsúlyt a személyes élettörténetre helyezi – már eleve egy transzdiszciplináris helyzetből indult, amiben a pszichológus és szociológus Fritz Schütze és Gabriele Rosenthal játszották a főszerepet (Vajda J. 2020). Ugyanakkor a pszichológia és a szociológia területein túl, a narratív interjúelemzés módszertánán keresztül, amelyet Rosenthal (1995) a hermeneutikai eszerekrekonstrukció fogalmával ír le, legalább annyira megjelenik egy filozófiai és/vagy irodalomelméleti logika is. Mindebből az következik, hogy a narratív interjú az egyén élettörténetét abban a struktúrában próbálja megismerni, ahogy azt az elbeszélő saját narratív identitásának meg- és újraformálása részeként története elmondásakor elrendezi. Az így készült interjúk esetében azután lehetőség van elbeszél és megélt élettörténet fogalmi megkülönböztetésére s arra, hogy általa egybevevünk az elbeszélő saját, belső és a szemlélő-értelmező külső perspektívájából megfogalmazódó történetet, s értelmezzük a kettő, a megfogalmazódó megélt és a kívülről látható elbeszél identitás viszonyát. A megélt és elbeszél történet ezen rosenthali kettőse mellé, mely sok szempontból megfeleltethető a *ricoeuri idem* és *ipse* fogalmi párosnak, a hermeneutikai elemzés során az elbeszélésből kiemelhető biográfiai adatokból rekonstruált történet, a szöveg szerkezetében megjelenő asszociációs lánc és a szöveg nyelvi megformálásának együttes elemzése egy mélylélektani szempontú fogalmi kettős, a tudatos és a tudattalan rétegeknek elkülönítését is lehetővé teszik. Ugyanakkor ez az elemzési eljárás nemcsak számol az interakciós helyzettel, amelyben az interjú születik, de alapvetőként használja fel interpretációjában az ott keletkező – a pszichoanalízisben indulatáttételnek, illetve viszont-indulatáttételnek nevezett – érzéseket, újabb fogalmi párost vonva be elemzési eszköztárába (Vajda J. 2020).

Két élettörténeti narratíva transzdiszciplináris megközelítése

„ha nem vezetik be a numerus clausust ott is akkor akkor akkor ezek egymást fogják ajánlani” (Kálmán)

„---- most ez nem=ne értsen félre /mer én nem vagyok fajgyűlölő sőt nagyon sok még egy barátunk volt ((gyorsan)) de hát nem egy tanult nép ugye ugye szegények a négerék” (Andrea)

A „Demokratikus viselkedés és joghoz való viszony családtörténeti háttérben” c. kutatásunk keretében 2024-ben több narratív interjút is készítettünk, melyeknek elsődleges fókuszja az egyén demokráciamegélése, demokráciához való viszonya volt. Az interjúk közül – jelen tanulmány keretei között – kettőt, egy házaspár élettörténeti

narratíváját, illetve ennek egy szeletét mutatjuk be, a fentebb leírt elméleti és módszertani keretbe ágyazva.²

Elemzésünk során az élettörténetekben megjelenő, egy közös élményre vonatkozó két narratívát vizsgálunk meg a kutatási kérdésünk és az elbeszélte élettörténeti konstrukciók kontextusában. E narratívák rendkívül összetettek, megjelenik bennünk az, ahogy interjúalanyaink értelmezik a körülöttük lévő világot, felbukkannak félelmeik s azok a stratégiáik is, amelyek feltehetően hatással vannak a demokratikus attitűdökhöz, a jogállamisághoz való viszonyukra. Szövegünkben ugyanakkor megpróbáljuk interjúalanyaink teljes élettörténetét is felvillantani, még ha nem is vállalkozunk most azok teljes elemzésére.

Körülbelül másfél órája mesélte Andrea az élettörténetét, s még a főnarratíva felénél sem jártunk, amikor azt hallottuk tőle, hogy

jó jó tehát itt itt hagytuk az országot a rendszerváltás kezdetén és ott viszont kilencvennégyben ott is kezdődött egy rendszerváltás ott *mikor a négerek át akarták venni a hatalmat *a fehérek-től ((orrot fúj)) ---- sajnos ez meg is történt nekik és annyira le- öö tönkretették az országot ---- most ez nem=ne értsen félre /mer én nem vagyok fajgyűlölő sőt nagyon sok még egy barátunk volt ((gyorsan)) de hát nem egy tanult nép ugye ugye szegények a négerek tehát nem tehetnek arról hogy azért ők még annyira nem tudták az egész ország irányítását mindent úgy továbbvinni mint ahogy azt korábban a fehérek ((orrot fúj)) --és-- és --- / szegény elfáradt ((együttérzőn, nevetve))

– Jaj, nem.

/bírja végig ((kérdőn)) szóljon---- öööö tehát a ottani egyetem mellett laktunk=ott volt az a csodálatos házunk és ugye mint a legtöbb *annak idején az ötvenhatos ellenforradalom a legtöbbje --- rendszerváltás azt ugye az egyetemisták szervezik tehát onnan indul ki.

Férje, Kálmán, pedig körülbelül másfél órányi főnarratívája után, az interjú kérdészi szakaszának viszonylag az elején mondta azt, hogy

2 Az interjú szövegét erre alkalmas jelek segítségével fonetikusán gépeltük le. Az itt közölt részletekben a helyesírást a jobb olvashatóság kedvéért közelítettük a szokáshoz, de a központozásban nem alkalmazkodtunk teljesen ahhoz: csak azokon a helyeket tettünk vesszőt, pontot ahol interjúalanyunk hanghordozásával egyértelműen tagolta beszédét. Ugyanakkor a leírásban használt jelekből is csak néhányat őriztünk meg: félkövéren szedtük a hangsúlyosan ejtett szavakat, két „kacsacsőr” (> <) közé foglaltuk a halkán ejtett szavakat, =-et tettünk a hadarva mondott szavak közé, *-gal jelöltük a rövid szünetet, míg hosszabb szünet esetében a szünetet annak hosszával arányos kötőjel (-) sorozattal jeleztük: egy kötőjel fél másodpercnyi szünetet jelez. A kötőjel ugyanakkor, ha egy szórészlethez tapad, a szó félbeszakadását jelzi. A metakommunikációra vonatkozó jelzéseket dupla zárójelbe tettük ott, ahol a jelzett szakasz véget ér, míg azt a pontot, ahol a jelzés érvénye kezdődik, / jellel jelöltük. Emellett az élőbeszéd jellegzetességeit, a köznyelvi fordulatokat, a hibás ragokat, az összes ismétlést, nyögést változatlanul hagytuk, illetve jeleztük.

még egyet akkor elmondok mert szerintem baromi érdekes hogy ott sikerült átélnem a ezt az egész zsidóság kultúra kérdéskört **mégpedig** a a **perzsákkal**, tehát ott az egyik legjobb barátaink azok bahai hívő * perzsák voltak [...] na és * amit mondok hogy ez a zsidóság történet hogy hogy például az Educational Authority tehát a a bophutswanai Educational Authority ami egy kormányhivatal volt ööö *fölvett egy egy ilyen bahái hívő perzsa főszert és akkor egy idő után * az derült ki hogy az Educational Authority tele lett velük tehát mert **amit** nem lehet nehéz volt meg-megvétetni mert ezek mind amerikai diplomájuk volt * volt pénzük tehát egyszerűen ha beadtak egy pályázatot rohadt nehéz volt nem őket kihozni és értettek is hozzá * győztesnek na de ennek az lett a vége hogy a helyi a tswana ööö négernek nem kerültek pozícióba és állandóan őrjöngtek hogy már megint egy megint egy **perzsa** kerül pozícióba és ott látta az ember hogy hát ez egy az egy lezajlik tehát amit amit a zsidóknak aa *terhére írtak ugye hogy nem tehát tehát --- a lélekszámukhoz képest felülreprezentáltak satöbbi ez gyakorlatilag ott aa bahái hívők perzsákkal ugyanúgy le volt modellezve tehát ami amire szerintem **nincs** megoldás mert mert mert hogy tehát vagy nem ha nem vezetik be a numerus clausust ott is akkor akkor akkor ezek egymást fogják **ajánlani** és hát persze hát ők a saját haverjaikkal érzik jól magukat de egy tehetséges nem tudom én szerényebb ööö *anyagi körülményű helyi versenyző nem fog labdába rúgni és az ott lezajlott szépen tehát ***ettől** még mi persze én jóban voltunk mert mert jó srác teniszezni jártam vele meg nem tudom.

Interjúalanyaink élettörténete rendkívül bonyolult, így egy-egy narratíva kiragadása nem ad rálátást erre a komplexitásra. Mégis felmerül a kérdés, hogy vajon kik ők, ki ez a házaspár, akiknek a saját demokraciamegélésükkel kapcsolatos élettörténeti elbeszélésében ilyen módon kerülnek szóba különböző etnikumok együttéléseivel kapcsolatos dilemmák.

Andrea és Kálmán az 1950-es évek elején születtek Budapesten. Háttérük azonban, leszámítva, hogy mindketten vallásos család gyermekei, igencsak eltérő, már mindjárt a tekintetben is, hogy a felmenők mely vallást gyakorolták: Andreaék zsidók, míg Kálmánék evangélikusok. Ugyanakkor annyiban megint csak hasonló a háttér, hogy mindkét ágon fontos közösségi szereplők is vannak a felmenők között: Andrea egyik nagyapja kántor, Kálmáné pedig lelkész, sőt Kálmán apja maga – éppen a soá idején – egy időben házmester volt.

Andrea szüleinek a családjában a soá idején sokakat meggyilkoltak. Kálmán családjában viszont, ami sokkal kevésbé „természetes”, van olyan családtag, aki azért, mert zsidókat mentett a soá idején, később még a Világ Igaza kitüntetésben is részesült. Emellett volt olyan idősebb családtagja is, akinek az ÁVH-val volt konfliktusa, jobban mondva, akit az ÁVH üldözött.

Andrea és Kálmán családi háttére annyiban is eltérő, hogy míg Kálmán családjában a lelkészek mellett ismert erdélyi, illetve erdélyi származású, Magyarországon élő értelmiségieket is látunk, no meg különböző, Magyarországgal határos országok nemzetivel való keveredést, addig Andrea szülei – feltehetően részben a numerus clausus következtében – nem jártak egyetemre, hanem iparosok lettek: apja – akinek,

mire Andrea a világra jön, már van az akkori feleség halálával végződött első házasságából két, nem sokkal a soá után született ikerlánya – nyomdász, anyja pedig kalapos. Kálmán családjáról annyit tudunk, hogy ők Trianon után telepedtek le a mai Magyarországon, míg Andrea esetében a család Magyarországra kerülésének történetéről nem tudunk.

Andreáék, ahogy akkoriban sok zsidó család teszi, nem informálják lányukat zsidó származásáról (ld. Erős, Kovács és Lévai 1985). Sőt, hogy az eltagadás még sikereesebb legyen, ki is keresztelkednek evangélikusnak. Teszik ezt annak ellenére, hogy az apa testvérei közül többen alijáztak Izraelbe. Kálmánék ezalatt – részben épp vallási meggyőződésük okán, mert apja aktív szervezője a saját evangélikus vallási közösségének – konfliktusba kerülnek a rendszerrel: az ÁVH folyamatosan figyeli őket. Ráadásul Kálmán apja '56-ban a munkahelyén szerveződő munkástanácsnak is aktív tagjává válik, de – talán azért, mert vezetőségi funkciót nem vállal – nem „kerül bajba” a forradalom leverése után. Családjának ugyanakkor olyan ismert magyar művészek is a rokonságához tartoznak, akik a szocializmus időszakában a „három T”, a tiltott, túrt és támogatott csoportok közül a még éppen eltűrték közé tartozott.

Mindenesetre mire aztán Andrea és Kálmán felnőnek, családjaik kellőképpen beilleszkednek a kádári konszolidáció békésebb rendszerébe ahhoz, hogy ők maguk a hetvenes évek elején gond nélkül kerülhessenek be a Műszaki Egyetemre, s tanulhassanak tovább gépészmérnöknek. Egymást is itt ismerik meg, s valamikor az egyetemi évek vége táján össze is házasodnak.

Az egyetemi évek után Kálmán egy geodéziai kutatóintézetbe kerül, Andrea pedig egy kereskedelmi vállalathoz. A nemsokára megszülető fiú-, illetve lánygyermekük már kisiskolás, amikor a kutatóintézetből Kálmánt kiküldik egy évre a szocialista Észak-Koreába kutatni, majd miután visszajöttek, a hamarosan elkövetkező rendszer-váltás után három évvel a Dél-afrikai Köztársaságba. Innen akkor térnek haza, amikor az apartheid rendszer végét jelentő első olyan választást tartják, ahol nem csak a fehérek szavazhatnak, s kitör egy felkelés.

Visszatérve Magyarországra, Kálmán visszakerül a kutatóintézetébe, Andrea pedig, aki eddigre – még a koreai évek alatt – elvesztette szüleit, HR-es lesz egy multinál. Később Kálmán is bekerül a piaci világba, miáltal jelentős vagyonra tesznek szert. Gyerekeik mindeközben felnőnek, unokáik születnek.

Ha kívülről, a gyűjtött adatok raszterén keresztül rátekingünk a két történetre, azt látjuk, hogy az igencsak eltérő indulás után a két narratíva – legalábbis abban az értelemben, hogy mindketten beilleszkedett tagjaivá válnak a nyolcvanas évek szocializmusának – mégis egyfelé konvergál. Olyan, mintha a Kálmán családjában jelen levő erős keresztény hit, amely még arra is készíteti a felmenőket, hogy hitelveiket valóban komolyan véve, segítsenek felebarátaiknak abban, hogy a soá vérvivarában is életben tudjanak maradni, könnyűvé tenné számukra az „összetanulást”, s talán Andreának is azt, hogy vállalni tudja, legalábbis Kálmán felé, a származását. S mint-hogy a két családnak a kommunista rendszerhez, különösen annak a kádári konszolidáció előtti változatához való eltérő viszonya részben szintén a kereszténység – s vele

a felebaráti szeretet – komolyan vételén alapul, láthatóan ez sem okoz köztük feszültséget. E ponton az is segítséget jelenthet, hogy Andrea családja a kikeresztelkedéskor épp Kálmán – a zsidókat a keresztény egyházak közül amúgy is leginkább elfogadó – hitére tért át. Mindennek ellenére rejtőzhetnek fontos kérdések a háttérben.

Például: hogyan cipeli Andrea, illetve a családja a soá terhét? Hol a helye ebben az apa első felesége halálának? Vajon tudnak-e ezekről beszélni, vagy abban reménykednek, hogy a hallgatás lesz a gyógyír a sebeikre?

És a másik oldalon? Vajon mit jelent az, hogy Kálmán apja a zsidók üldöztetése idején házmester volt? Hogy egy olyan foglalkozást űzött, amelyben elváratott a (zsidókat üldöző) rendszerrel való együttműködés? Eleget tett ennek? Vagy éppen ellenkezőleg, empátiával fordult az üldözöttek felé, s a Yad Vashem által kitüntetett rokonhoz hasonlóan segítséget nyújtott a bajban levőknek?

Mind ezek után tegyük fel magunknak a kérdést, hogy vajon hogyan beszél el, illetve éli meg két hősünk az élettörténetüket. Hogyan élik meg magukat a történeteket, s az ennek részeként létrejött kapcsolatukat? Hogyan éli meg ki-ki a saját családja múltját, milyen kapcsolatot lát a család múltja és a saját élettörténete, illetve kettejük kapcsolata között?

Arra, hogy mélyen belemerüljünk a két interjú főnarratívájába, az elbeszélés azokban megjelenő rendjébe, jelen tanulmány terjedelmi korlátai miatt nincsen módunk. Nagyjából azonban meg tudjuk nézni ezek vonalvezetését, főbb témáit, s azt reméljük, ezek is elég közel visznek elbeszélőik önértelmezésének megértéséhez, illetve ahhoz, hogy révükön – s aztán a két interjúrészletbe belemerülve – valamelyest meg tudjuk érteni, hogy miért úgy mesélnek, ahogy. Miért úgy élik meg önmagukat, ahogy.

Andrea főnarratívája azzal kezdődik, hogy beszámol születése körülményeiről, hogy ui. Pesten született, apja második házasságából, mely az első feleségnek az interjúban nem részletezett halálával végződött. És hogy ezáltal van két féltestvér nővére. Majd arra tér rá, hogy hogyan jutott hozzá a család ahhoz a belvárosi lakáshoz, amelyben gyerekkorában éltek. Aztán saját zsidó származásáról mesél, s hosszan részletezi a zsidó nagyszülőkről, oldalági rokonokról őrzött emlékeit és mindazt, amit apja munkaszolgálatáról és hadifogságáról hallott, illetve hogy az apa nem szívesen beszélt a múltjáról. Ennek részeként arról is, hogy – mint oly sokan mások a soá utáni egyik-tíz év között születettek közül (ld. Erős, Kovács és Lévai 1985) – ő is a származásáról való tudás nélkül nőtt fel, s hogy nem pusztán hiányzik neki a családtörténetről való tudás, de hogy nyomozza is azt (vö. Vajda J. 2020: 118–147). Aztán meg az izraeli rokonsággal foglalkozik, a velük való kapcsolattal, a náluk tett látogatásokkal. Ezen preambulumban kanyarodik vissza saját tényleges történetéhez, de ismét nem halad kronologikusan: máris a saját gyerekeiről számol be, és saját anyaságát hasonlítja össze az emlegetett zsidó nagymamáéval. Majd visszakanyarodva saját anyjára, illetve nővéreire, arról beszél, hogy ő mennyivel sikeresebb, mint a másik két lány, annak ellenére, hogy szerinte az egyikük – aki szintén korán meghalt – sokkal tehetségesebb volt, mint ő maga. S miután ezáltal ismét a saját felnőttkorába ért, megint a gyerekeiről mesél, hogy ők mennyire nem szerették azt a belvárosi lakást, ahol éltek.

Aztán – bár azzal vezet fel a következőket, hogy szülei foglalkozásáról eddig elfelejtett mesélni – valójában a szülők szóbeli történetéhez ér vissza, az ő veszteségeiket részletezi, illetve azt, hogy a láger, illetve a bujkálás után természetesen adódott, hogy baloldalivá lettek.

Majd, visszakanarodva személyes történetéhez, belekezd saját tanulási, illetve karriertörténetébe, de épp csak villanásnyira: ismét visszatér oda, hogy tanulási vágya onnan ered, hogy a zsidó családokban a tanulás elsődleges. Itt ér el aztán végül a szülők foglalkozásához, hogy az anya kalapos, az apa pedig nyomdász, de hogy ennek ellenére – mert ügyesek voltak – jól kerestek. Sőt, hogy örül, hogy akkor volt gyerek: „--- ugyan **ma** nagyon sokat szidják az előző **rendszer** de mivel az én szüleim nem voltak rendszerellenesek nekünk énnekem nagyon jó életem volt szóval öö -- én csak **jóra** emlékszem és én csak **jót** kaptam attól a rendszertől”.

Majd arról számol be, hogy hogyan választott pályát, tanult a Műszaki Egyetemen vegyészetet, majd lett belőle HR-es. Tanulmányai ismertetése közben beszámol arról is, hogy milyen lelkes tagja volt a KISZ-nek, de hogy párttag nem akart lenni.

Eddigre túl vagyunk az interjú első félórán. A második félóra alapvetően a házasságról szól. Az egyetemen való megismerkedésről, a radikálisan eltérő háttérükről, az ebből következő nagyon eltérő viszonyokról a női szerepekhez, ami komoly konfliktusokat okoz anyja és férje között. Ezután a gyerekei születéséről, majd a koreai kiküldetéséről hallunk, s hogy anyja betegsége és halála miatt hogy jött Koreából haza.

Mindezek után érkezünk el az afrikai kiküldetéshez, amelyet – mint mondja – részben az apartheid lett lehetővé, mert sokan épp emiatt nem akartak oda menni sem a helyiek közül, sem távolabbról. Majd, miután hosszan ecseteli, hogy mennyire élvezték azt a gazdagságot – szép lakást, szakácsot, sofőrt, ami az állással járt –, érkezik el körülbelül negyedóra után a fent idézett részhez, melyet követően még vagy további húsz percen át az afrikai élményeiről, ottani életükről mesél. Amikor aztán eljut a hazatérés történetéhez, azt igazából az út nyereségével – a gyerekek nyelvtanulásával – vezeti be, amit azoknak a nehézségeknek az elsorolása követ, hogy itthon mindent neki kellett intéznie mind a gyerekek, mind a saját állása, mind a felmenők körül. Eközben azt is megtudjuk, hogy milyen módon szereztek – még anyja biztatására – egy önkormányzati lakást, illetve hogy hogyan tudták a rendszerváltás után megoldani, hogy megvehessék saját önkormányzati lakásukat. Mindezekkel összefüggésben a lakások története elvezeti fia pszichés problémáihoz, majd a fia nőüléséhez, unokájához, s később a lányától született unokákhoz. A magánéletre koncentrálo szövegben a saját betegségei mellett legfőképpen a gyerekeivel, unokáival kapcsolatos történeteket hallunk, amelyek során gyakran bukkannak fel az olyan állítások, hogy – nem tudjuk, hogy kapcsolatok, esetleg ajándék, pénz segítségével – sikerült dolgokat „*ügyesen megoldanunk*”, s például bejuttatták a gyerekeket különféle helyekre, ahová talán nem volt evidencia, hogy a „bejuttatás” nélkül is bekerültek volna. Ezek az esetlegesen „*ügyeskedést*” sejtető szavak azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy Andrea azon szorongott, hogy a rendszerváltás utáni „új világ” számára ismeretlen helyzeteiben másképp nem fogja tudni megoldani a saját problémáit és a családtagjait. Elbeszélésében a

férje csak annyiban van jelen, mint aki mindig dolgozik, de nem sokszor bukkan fel, amikor a családi életet részletezi.

A majdnem háromórás főnarratívát azzal zárja, hogy egész életét végigdolgozta, s úgy érzi, most már megengedheti magának, hogy nyugdíjasként pihenjen. Majd amikor a kérdező hagyja, hogy e lezárás után belemerüljön még egy kicsit a gondolataiba, újfent a zsidó témához tér vissza, hogy ui. „*a gyökereket jó lenne megtalálni*”, s ezért keresi az Izraelbe és a New Yorkba szakadt rokonait, meg hogy próbál utánaolvasni a zsidó hagyományoknak, mert ez az „*ami kimaradt ugye az ifjúságomból sajnos ((gyorsan)) *nem jó gyökértelenül felnőni *de hát ez van ----- (tulajdonképpen) -----*”. De – talán, hogy egészen visszaérjen a történetmesélésből a jelenbe, illetve a hiányokból abba, amit sikernek él meg – még felelegeti, milyen nagy élmény volt, hogy HR-esként beutazhatta az egész világot.

Azt látjuk tehát, hogy Andrea elbeszélése – természetesen nyilván részben azért, mert nyitó kérdésünkben az egyéni élettörténet mellett a családtörténetre is rákérdeztünk – alapvetően a családra koncentrál. Kezdetben a zsidó családra, amelyből származik, s amelyben elfelejtették informálni arról, hogy zsidó, s hogy családja komoly veszteségeket szenvedett el a soában, majd olyan történeteket mesél el, amelyekből az világlik ki, hogy elkötelezett híveivé, tulajdonképpen kádereivé váltak a rendszernek (bár ezt így nem fogalmazza meg). Büszke erre? Vagy a rendszerváltás utáni perspektívából nézve felmerül benne, hogy mások szemében esetleg szégyellnivaló, hogy ez történt? Vagy mert természetes számára a történet ilyen alakulása, s amúgy is azonosul az akkori rendszer szavakban hirdetett értékeivel, nem is érzékeli a rendszerváltás előtti és utáni valós „társadalmi értékrendek” között feszülő ellentmondást? Esetleg mert a rendszerváltás előtti időknek a megfogalmazott értékeire figyel csak, még büszke is rá, hogy „ilyen erősen baloldaliakká” lettek? A fentebb idézett mondat, hogy ui. „--- ugyan **ma** nagyon sokat szidják az előző **rendszert**, de mivel az én szüleim nem voltak rendszerellenesek nekünk énnekem nagyon jó életem volt szóval öö -- én csak **jóra** emlékszem és én csak **jót** kaptam attól a rendszertől”, mintha ez utóbbit lát szana igazolni.

Amikor ezek után az új családjára tér rá, a hangsúly, mint láttuk, arra kerül, hogy ott – szemben a származási zsidó családdal – a számára elfogadhatatlan tradicionális női szerep szerinti viselkedést várták volna el tőle, ami után meglepő, hogy bár azt fogalmazza meg, hogy „*de sajnos a férjem hát ezt hozta magával és ez nekem nehéz volt* –”, azzal zárja le az erre való rövid utalást, hogy „*mégis *megküzdöttünk ezzel*”, s nevetve mondja el, hogy igazából ilyen különböző háttérrel nem is lehet mást várni. Mintha tulajdonképpen ebbe „csatornázná be” a saját problémáit is, amikor arról számol be, hogy a férje és az anyukája között igazi, vérre menő veszekedések voltak, s ott fogalmazná meg a férjével szembeni panaszt, amikor azt mondja, hogy „*nem volt hajlandó figyelembe venni anyukám kéréseit, és rettenetesen sok veszekedés volt köztük ami számomra szinte egy tragédia volt -- volt olyan **ebéd** hogy ordított egymással a karcsonyfánál az a két személy akiket én nagyon- a **legjobban** szerettem*”. S azzal, hogy sikerül a konfliktust az anyja és férje kapcsolatára áttenni, tud úgy beszélni, mint aki

belül mindazt, amit kívül elvárnak tőle, elutasítja, de mintha kifelé mindezek ellen tulajdonképpen már nem kellene hadakoznia. Vagy csupán szégyellné, hogy konfliktusos volt a házassága? Olyan képet szeretne mutatni magáról, amelyből az látszik, hogy ő mindent elfogad, és bármihez tud alkalmazkodni? Esetleg valóban ezt is tette volna?

Mindezek során – érdekes módon – apja első házasságáról nem mesél. Annyit említ csupán, hogy apja felesége meghalt. Ugyanakkor a nem sokkal a sóá után született nővérei története esetében mintha zavarná, hogy önmagánál sokkal kevésbé látja őket sikeresnek, mintha nem gondolkozna el ennek okán, vagy legalábbis nem találna rá olyan magyarázatot, amit meg tudna velünk osztani. Nem merül fel benne az, amire mi így, kívülről rátekintve a történetre, könnyen gondolnánk, hogy az anya halála, illetve az apa új házassága szerepet játszhat ebben. Valójában ő is ezt sejténé, és csak az emiatt érzett büntudat akadályozná meg ennek kimondásában? Ugyanakkor a teljes hallgatás az apa első feleségéről mintha azt sejtetné, hogy itt is valami titok lappang: vagy őelőle titkoltak el valamit, vagy ő titkolja, amit tud. Olyan, mintha elfogadná a két nővért, de nem is akarna tudni róla, hogy honnan kerültek oda, esetleg azt akarná a világgal – vagy saját magával, esetleg a családjukkal – elhitetni, hogy valójában ők is ugyanattól az anyától származnak. Lehetséges volna, hogy a nővérek anyjának halálát a sóából eredezteti, s emiatt akarná azt ennyire távol tartani? Vagy olyan családi konfliktusok lappanganak itt, amikről nem mesélt nekünk? Esetleg mindez a származással kapcsolatos, későn felfedett titokkal függene össze számára?

Ugyanakkor a jelenről szóló narratívának mintha leginkább az lenne az üzenete, hogy ő – és hangsúlyosan ő egyedül, a férj nélkül – mindig mindent, a ma oly gyakran használt köznyelvi terminológiát használva, „megoldott okosba”, a rendszerváltás előtt éppúgy, mint annak utána. Persze nem így mondja ezt, s úgy érezzük, fontos neki, hogy mindezzel – a szocializmus idején mindenképp – a szülei által kijelölt utat járja, akik a sóá után, feltehetően bízva az új rezsimben, hogy az megvédi őket a zsidóként való kirekesztéstől, azt minden módon elfogadták, s ő is élvezte a rendszer mellett állásból fakadó kedvezményeket. Ezzel szemben – legalábbis a főnarratívában elmesélt munkahelytalálási gondok kapcsán – a rendszerváltás utáni világgal elégedetlen, főleg, mert ekkor a munkaerőpiacon is felbukkan az, ami már otthon is gondot okozott neki, hogy ui. nőként hátrányban érzi magát, hisz a „**férfiaknak minden könnyebben megy (nevet)*”. Ugyanakkor abból, ahogy a férjéről mint a családban alapvetően igazából nem jelenlevőről mesél, azt is feltételezhetjük, hogy sikeresnek érzi magát a házasság kezdetén ráoktrojálni próbált női szerep elleni küzdelemben. Talán ez a nyitja annak is, hogy nem mesélt ilyesfajta konfliktusokról. Hogy ezeket is hasonló módon oldotta meg, mint a külvilágbeli problémákat. De aztán – talán, mert amikor igencsak hosszú és részletes főnarratívája után megpihen, s eszébe jut a családtörténetre vonatkozó nyitó kérdésünk, meg hogy honnan is indult, vagy mert bizonyos értelemben már ez foglalkoztatja leginkább – a családtörténettel, a zsidóságról való tudásával kapcsolatos hiányérzetét fogalmazza meg, kicsit azt üzenve ezzel, hogy hiába a magánéleti problémáktól természetesen nem mentes, de azért alapvetően sikeres élet, itt van valami olyan hiány, amelynek bepótlása nélkül nem tud igazán elégedett lenni.

Kálmán elbeszélésére térve, azt látjuk, hogy – nyitó kérdésünknek megfelelően – az ő élettörténeti elbeszélése is a családtörténettel indul. Arról mesél, hogy – tipikus osztrák–magyar monarchiabeli családként – vannak a felmenői között ruszinok, erdélyi magyarok és magyarországi magyarok is, s hogy voltak közöttük olyanok is, akik bár Magyarországra kerültek, soha nem tanultak meg magyarul. Aztán felemlegeti a család „híres” erdélyi értelmiségi felmenőit, s beszél arról is, hogy kik mikor, hogyan haltak meg, megemlítve, hogy apja, aki hetven évig élt, kivétel, mert mindenki más korábban halt meg. Majd beszámol a család vallásosságáról, hogy apja mélyen hívő evangélikus volt, ugyanakkor földrajztudós, akinek nehezebbre esett a választás a lelkeszi hivatás és a tudományos pálya között, de hogy aztán a kutatói pályán 1956-ban szerencsére elkerülte, hogy ő legyen a munkástanács titkára a munkahelyén, s hogy később nem esett bántódásuk: az összes gyerek gond nélkül mehetett egyetemre, bár apját a forradalom után azért zaklatták.

Majd a privát vonalra tér rá, apja egészségére, betegségére és halálára, illetve a feleségével való kapcsolatának születésére az egyetem idején. Ennek kapcsán beszámol arról, hogy felesége zsidó, s elmeséli felesége családjának a történetét is, hogy ui. híres kántor volt a dédpapa, meg hogy sokan áldozatául estek a soabeli üldöztetésnek, illetve hogy a maradékból sokan kivándoroltak Izraelbe, majd a napi politikára térve megfogalmazza, hogy mindezek alapján érthető, hogy nagy volt a távolság közöttük e téren, de hogy mostanra kezdenek közeledni egymáshoz: Andreáék kevésbé szeretik már a baloldalt, ők viszont a Fidesztől távolodnak.

Ezután, hirtelen visszakanyarodva a saját élettörténetére, inkább a munkahelyeit kezdi sorolni, mintsem hogy élete igazán privát aspektusairól beszélne. Azért lenne ez, mert a munkájában érzi úgy, hogy igazán ki tud teljesedni? Vagy ezzel védi meg magát attól, hogy igazán el kelljen merülnie a saját érzéseiben? Mintha mindkettő igazságát támasztaná alá az, ahogy villámsebessen eljut elbeszélésében az Észak-Koreába való kiküldetéshez s a fantasztikus körülményekhez, amiket ott biztosítottak nekik. Mindeközben gyerekei ugyan felbukkannak, de csak mintegy mellékesen. Ezek után pedig rövidesen arra a dél-afrikai munkára tér át, amelynek kapcsán – de már valamivel később, az interjú kérdezői szakaszában – a kiemelt idézet is elhangzik. Hosszan és részletesen mesél minden – inkább a munkával, mint a magánélettel kapcsolatos – élményéről: arról is, hogy hogyan talált rá a munkára, hogy hogyan kapta meg azt, hogy hogyan utaztak ki, meg arról is, amit ott – és amit korábban Észak-Koreában – megélték. Ennek során sokat mesél Dél-Afrikáról, az ottani élet- és politikai viszonyokról is, meg hogy milyen jól érezték magukat. Az ezek közben nem igazán felbukkanó családról akkor hallunk majd (de ismét inkább csak említés szintjén), amikor eljut oda, hogy végül az ottani változások miatt jött haza előbb a felesége a gyerekekkel, azután ő maga is. Ezek kapcsán végül a magyarországi újra munkába állásáról s aztán politikáról is elkezd beszélni, s hangsúlyozza az azzal való elégedetlenségét, legfőképpen a korrupció miatt. Talán mert az ebből adódó Fidesz-kritika megvallása nehéz számára, következik az, hogy amikor mégis megfogalmazza azokat a problémákat, amiket például az egészségügyben lát, rögvest megjegyzi, hogy

igazából Angliában sem működik jól az egészségügy, s ezzel bizonyos értelemben elhatárolódik a Magyarország-kritikáktól. Majd, gyorsan témát váltva, azt fogalmazza meg, hogy reméli, sikerült igazán őszintén elmesélnie történetét, amivel nem egészen egy óra után véget is ér a főnarratíva.

Mi pedig, elmerengve a hallottakon, azt éljük meg, hogy miközben Kálmánnak igazán fontos a Trianon előtti Magyarország sokszínű nemzetiségi életéhez, de ezen belül mégis a magyar értelmiségi léthez meg az evangélikus hithez való kapcsolódás, kifejezett érdeklődéssel s legalább ekkora empátiával fordul felesége zsidó története felé is, s tudatában van annak, hogy ennek következményei sok évtized után is sok mindent meghatároznak házasságukban. Sőt, neki fontosabb, mint Andreának, hogy a jelenben is tudatosan reflektáljon arra a különbségre, amit házasságukban az eltérő háttér jelent, hisz ő szavakban is megfogalmazza azt, hogy mára közelebb kerültek egymáshoz, legalábbis a magyar politikával kapcsolatos véleményükben, míg Andreánál azt látjuk, hogy viselkedésében ugyan láthatóan szembeszáll a férje családja által képviselt elvekkel, de nem fogalmazza meg ezzel kapcsolatos érzéseit.

Ugyanakkor a szocializmus alatti – bizonyos értelemben szintén a család vallási meggyőződéséhez kapcsolódó – üldöztetéséről szóló elbeszélése kapcsán nem tudjuk eldönteni – mert a témát e mondat után gyorsan elhagyja –, hogy amikor apjáról értekezve azt mondja, hogy *„meg akarták tenni a munkástanácsok titkárának, de ezt valahogy sikeresen elkerülte”*, azt üzeni-e nekünk, hogy későbbi szerencséjére ő maga nem vállalta el a feladatot, vagy hogy – szerencséjére – kollégái nem őt választották meg a posztra. Lehetséges volna, hogy a téma elkenése mögött valami személyes rossz érzés állna? Hogy szeretett volna büszke lenni apjára, amiért az fontos pozíciót töltött be a munkástanácsoknál? S hogy kicsit szegényelli, hogy bár zaklatták őket a forradalom után, a házkutatások azért maradtak viszonylag könnyen abba, s azért nem esett bántódása az egyetemi felvételinél egyiküknek sem, mert a hatóságok sem találtak semmit, amibe belekóthettek volna? Vagy netán úgy érzi, a történetben valami nem stimmel?

Emellett az ő élettörténetében, szemben Andreáéval, meglehetősen kicsi a hangsúly a családon, Andrea családjának zsidóságát leszámítva: mind felesége, mind gyerkei inkább csak a karriertörténet mellékszereplőiként bukkannak fel, valamelyest alátámasztva Andrea azon állítását, hogy Kálmán továbbviszi a keresztény család tradicionális férfi szerep melletti elköteleződését.

Érdekes módon a kiküldetések kapcsán viszont kevésbé jelenik meg akár a szocialista rendszerhez, akár a rendszerváltás utáni világhoz való viszonya: mintha mindkét kiküldetés remek menekülőút lenne az itthoni világ elől, amelyhez való kapcsolódását, ahhoz való tartozását ugyanakkor mégis fontosnak érzi főnarratívája végén hangsúlyozni.

Két, bizonyos értelemben hasonló, másfelől mégis gyökeresen eltérő élettörténet. Mégis, mindezek ellenére mintha mindkét történetnek a lényegéhez tartozna a politikától, az általánosabb társadalmi kérdésektől való elhatárolódás, vagy legalábbis az azok iránti közömbösség.

Mit jelent ezek után mindaz, ami a két idézett részben éppen ezzel kapcsolatban megjelenik?

Ha a két narratívára a klasszikus diszciplináris határokat betartva néznénk rá, a különböző tudományterületeken keresztül az elbeszélések más-más vetületei tárulnának fel. Míg az irodalomtudomány valószínűleg magára a történetekre helyezné a hangsúlyt, illetve arra, hogy hogyan – milyen diskurzusban (stílusban, struktúrában, hangnemben) – mesélődnek el ezek a történetek, egy történész talán azt próbálná megérteni, hogy európai fehéreként hogyan jelenítik meg ezek a szereplők az afrikai apartheid eseményeit. Mindezekkel szemben a szociológiát és az antropológiát elsősorban az foglalkoztatná, hogy milyen csoportok közötti viszonyok tárulnak fel az elbeszélésekben, melyhez képest a jogot az érdekelné, hogy milyen jogtudati elemek, illetve emancipatórikus vagy igazságossági, jogosultsági hangok – mint pl. az emberek közötti egyenlőség, a joghoz való hozzáférés és az esélyegyenlőség témakörei – jelennek meg a szövegekben. A pszichológia pedig talán megpróbálná megérteni, hogy milyen traumák állnak a narratívák háttérében, illetve hogy hogyan ragadható meg Andrea és Kálmán viszonya a szövegben, és hogyan törekednek egy „közös nyelv” kialakítására. De mi történik, ha mindezeket a szempontokat együttesen próbáljuk megragadni az egyes narratívákban? Egyáltalán szétválasztható-e, érdemes-e szétválasztani tudományterületek mentén ezeket a narratívákat, történeteket?

Andrea, másfél óra után, arról mesélt épp, hogy a férje kapott egy állásajánlatot Dél-Afrikában, s megkérdezte az interjú készítőjét, hogy hány éves – talán, mert attól félt, hogy ha túl fiatal, akkor nem értheti igazán, amit ő mesél. Vagy esetleg remélve, hogy kellően fiatal az illető, hogy ne legyen a korszakról saját élménye, amelynek alapján vitathatja majd, amit ő akar mondani. Legyen bárhog is, miután megkapja az információt – kicsit ellentmondva a narratív interjú készítése szabályainak, de nyilván azért, mert a helyzetben a kérdező nem tudta, hogyan lehetne ezt elkerülni –, hogy beszélgetőtársa körülbelül egyidős a gyerekeivel, azzal folytatja, valamiért kissé akadozva, hogy „jó jó tehát itt itt hagytuk az országot a rendszerváltás kezdetén”, s mi azon merengünk, vajon mit volt ilyen nehéz kimondania. Sajnálná, esetleg szégyellné, hogy éppen az „új világ” beköszöntekor mentek el, s nem vettek részt annak építésében? Vagy a háttérben az lenne, hogy igazából ő nem akart volna rendszerváltást, hisz elégedett volt, jól érezte magát, s félt az új időktől, hogy esetleg baja, bajuk lehet abból, hogy hűségesen álltak az előző rezsim mellett, de ezt most, a rendszerváltás után, úgy érzi, nem vallhatja be? Mindenesetre, anélkül hogy erről bármi többet megtudhatnánk, azzal folytatja, hogy „és ott viszont kilencvennégyben ott is kezdődött egy rendszerváltás”, mint aki párhuzamot akar vonni a magyarországi és a dél-afrikai változások között, s hogy „ott *mikor a négerék át akarták venni a hatalmat *a fehérek-től --- ((köhécsel))”, egyrészt, hogy tájékoztassa a másikat, akiről feltételezi, hogy esetleg nem tudja, mi történt ott, másrészt hogy elhelyezze a történetet, majd megáll, talán, mint aki nem tudja, hogyan folytassa, vagy esetleg, mint aki felismerte, hogy manapság mindenesetre óvatosnak illik lenni azzal, hogy milyen szavakkal beszél az ottani fekete lakosságról. Ezután, meglepetésünkre, s bizonyos értelemben éppen azt jelezve,

hogy nem ez utóbbi volt a gondja, azt mondja, hogy „*sajnos ez meg is történt nekik*”, s nem egészen tudjuk hová tenni, hogy mit jelenthet az, hogy az üldözött zsidó háttérből származó Andrea sajnálatosnak tekinti az elnyomottak hatalomátvételi törekvését, s már ebből is világossá válik, amit a folytatás is megerősít, hogy nem a megfogalmazás, nem a ma már sokak szemében nem illendő szóhasználat okozott neki problémát. Azt mondja ugyanis, ismét kissé akadozva, hogy „*és annyira le- ööö tönkretették az országot ----*”, hogy mondata azt a benyomást kelti bennünk, hogy *úgy érzi*, joggal kezeli fenntartásokkal a másik csoportot. Ugyanakkor azon is elmerengünk, hogy nem játszik-e szerepet ezekben a mondataiban a magyarországi rendszerváltás élménye, amelyet ő talán úgy élt meg, hogy az addigi hatalmon lévők helyére olyanok kerültek, akiknek szerinte nem kellett volna. Amikor pedig azt „halljuk” a folytatásban, hogy „*most ez nem=ne értsen félre /mer én nem vagyok fajgyűlölő*”, felerősödik az az érzésünk, hogy „tudja”, hogy abban a közegben, amelyhez ő tartozik, nem teljesen *comme il faut* olyan módon fogalmazni, ahogy az előbb tette, valójában mégis vannak ilyen előítéletei, s ahogy sok második világháború előtti antiszemitának volt egy „kedvenc zsidaja”, ő is arról beszél, hogy „*sőt nagyon sok még egy barátunk volt ((hadarva))*”, s a hadarás mintha azt a zavart leplezné le, amit mindezen mondatok kimondása közben érez. Majd, most már kicsit megnyugodva, hogy kimagyarázta a helyzetet, mindenfajta fennakadás nélkül folytatja a feketéket nem igazán elfogadó véleményének kifejtését („*de hát nem egy tanult nép ugye ugye*”), de *érezve, hogy ez esetleg bántó lehet*, majd nyilván, hogy egy kicsit visszakozzon, meg elvegye az élet a mondottaknak, úgy folytatja, hogy „*szegények a négerék tehát nem tehetnek arról hogy azért ők még annyira nem tudták az egész ország irányítását mindent úgy továbbvinni mint ahogy azt korábban a fehérek ((orrot fúj))*”, és azt érezzük, hogy zavarban van, meg talán nem is egészen biztos abban, hogy mit is gondol a felidézett helyzetről. Aztán, talán hogy megszabaduljon ettől a problémától, belekezd valamibe („*-- és-- és ---*”), de mint aki megijedt a saját gondolatától, talán beszélgetőtársára projiciálva azt, hogy mindezek után hogyan érzi magát, egy aggódó anyuka szerepbe bújva azt mondja, hogy „*/szegény elfáradt ((együttérvén, nevetve))*”. S amikor a kérdező ezt visszautasítja, még azt is mondja neki, hogy ha igen, akkor szóljon nyugodtan, majd némi szünet után visszatérve a történethez, hirtelen perspektívát vált, s arról beszél, hogy „*tehát a ottani kollégium közelében **laktunk**=ott volt az a csodálatos **házunk** és ugye mint a **legtöbb** *annak idején az ötvenhatos **ellenforradalom** a **legtöbbje --- rendszerváltás** azt ugye az egyetemisták **szervezik** tehát onnan indul **ki***”, párhuzamot vonva most már a dél-afrikai apartheid rendszer megszűnését eredményező mozgolódások és 1956 között. Valamiért – talán éppen, mert igazából nem tetszett neki a fehérek uralmának megszűnése, s a helyzetből csak a felfordulás zavaró voltát élte meg – egyáltalán nem reflektál az előbbi sikerére, szemben az utóbbi kudarcával. Ráadásul az is belekeveredhet a dologba, hogy számára, ahogy talán a szülei számára is, 1956 nem a világ jobbítását esetleg elhozó forradalom volt, hanem – ahogy mondta is – ijesztő ellenforradalom, amelynek győzelmét, ahogy a feketékét Dél-Afrikában, a lelke mélyén félelmetesnek találta, s ezért nem is kívánta. Olyan, mintha arra rímelve számára mindez rá, hogy

a család – megszabadulván az üldöztetéstől, s jól beilleszkedve abba a világba – nem érezte rosszul magát akkoriban, s ezt a jó érzést féltette a forradalomtól, amivel valójában ő maga is azonosulni tud. S ugyanígy az is lehet, hogy számára a rendszerváltás sem örömet jelentett, hanem a párhuzamot 1956-tal, melyet ijesztőnek élt meg. Ami miatt az is lehetséges, hogy mindezek a gondolatok, áthallások felzaklatják, mert a felszínre törő érzései eddig nem fogalmazódtak meg benne tudatosan.

Férje, Kálmán, pedig körülbelül másfél órányi főnarratívája után, az interjú kérdezői szakaszának viszonylag az elején, egy, a fia születésére vonatkozó kérdésre válaszul mesél a családi életükről, ennek révén a dél-afrikai munkájáról s arról, hogy szerinte milyen a dél-afrikai mentalitás, amikor egyszer csak egy új történetet vezet be azzal, hogy „*még egyet akkor elmondok mert szerintem baromi érdekes*”. S mi az ottani élet örömeiről, az ő jó helyzetükről, kapcsolataikról addig hallott történetei után valami hasonlót várunk. Így aztán meglepődünk, amikor azt halljuk „*hogy * ott sikerült átélnem a ezt az egész zsidóság kultúra kérdéskört*”, hiszen az a világnak nem olyan pontja, ahol igazán nagy számban élnének zsidók. Majd azzal szembesülünk, hogy nyilván általánosabban értette a dolgot, hiszen azzal folytatja, hogy „*mégpedig a * a perzsákkal*”. Aztán a saját privát történetükre tér rá, ti. hogy voltak perzsa barátai, akikről a fenti idézetből kihagyott részben elmeséli, hogy hogyan ismerték meg őket, illetve hogy velük barátkoztak a helyi magyarokon kívül, majd mert – joggal – nem bízik benne, hogy tudjuk, mi is a helyük, szerepük a perzsáknak az ottani társadalomban,³ elmeséli, hogy ők a Khomeini-féle Iránból jöttek, gazdagok voltak, s ezért ki tudták fizetni azt az összeget, amivel könnyen kaphattak letelepedési engedélyt, s még az ő bahái hitükről, annak a más vallások iránti toleranciájáról is mesél, majd ezt az ismertetést lezárva visszakanyarodik az elkezdett témához. Azzal vezeti fel a történetet, amit talán eredetileg is eltervezett, hogy „*na és * amit mondok hogy ez a zsidóság történet*”, azaz visszatérni látszik a bahái hitű perzsáknak a zsidókhoz való hasonlításához, s elmondja, „*hogy hogy például az Educational Authority tehát a a bophutswanai Educational Authority ami egy kormányhivatal volt ööö * fölvevett egy egy ilyen bahái hívó perzsa főszer*”, s szokatlan módon szlengbe hajlóan fogalmazva, kicsit mintha lebecsülően nevezné meg a perzsa férfit, akiről beszélni kezd, s nem világos, hogy miért teszi ezt épp azután, hogy elmesélte, hogy az ottani magyarokon kívül köztük találtak barátokra. Aztán elkezd részletezni, hogy „*és akkor egy idő után * az derült ki hogy az Educational Authority tele lett velük*”, s továbbra is érzünk valamiféle enyhén elutasító felhangot a szavaiban, bár persze messze nem olyan élesen, majd elkezd magyarázni, hogy hogyan állt elő ez a helyzet. Hogy ui. „*...tehát mert amit nem lehet nehéz volt meg-megvétozni mert ezek mind Amerikában jártak egyetemre volt * volt pénzük tehát egyszerűen ha beadtak egy pályázatot rohadt nehéz volt nem őket kihozni és értettek is hozzá * győztesnek*”, azt érezzük, hogy valami módon haragszik rájuk, amiért nem is csak a külső körülmények okán, de tudásuk révén is sikeresek. Olyan, mintha azt a háború utáni szlogent ismételné el, csak most nem a zsidók, hanem a zsidókkal

3 A Dél-Afrikában élő bahái hitű perzsákkal kapcsolatban ld. Lee 2011.

azonosított perzsák vonatkozásában, hogy „többen jöttek vissza, mint ahányan elementek”, vagy legalábbis „többen vannak, mint amennyit szeretnénk”, de hogy ki az egyértelmű alanya itt a szeretni igének, az csak azután lesz világos, hogy azt halljuk, hogy „*na de ennek az lett a vége hogy a helyi a tswana öö négerék nem kerültek pozícióba és állandóan őrzöngtek hogy már megint egy megint egy **perzsa** kerül pozícióba*”, azaz mintha bizonyos értelemben a helyi, háttérbe szorult feketék nevében beszélne, méghozzá arról, hogy szerinte ők mit éltek meg, de mindeközben mintha a helyzettel való azonosulása is belengene a szöveget, ami csak fokozódik, amikor tovább haladunk. Hisz ekkor azt „halljuk”, hogy „és ott látta az ember hogy hát ez egy az egybe lezajlik tehát amit amit a zsidóknak a a *terhére írtak ugye hogy nem tehát tehát --- a lélekszámukhoz képest felülreprezentáltak satöbbi”, s mintha a megakadások, az apró nyelvi hibák, a szöveg szaggatottsága, a tőle megszokottnál hosszabb szünet azt a zavart jelezné, amit e hasonlat kivált belőle. Ez azonban nem válik akadályává a hasonlat továbbvitelének, a zsidók háború előtti helyzete és a tswanai perzsák közötti párhuzam ismételt megfogalmazásának, amikor azt mondja, hogy „ez gyakorlatilag ott aa bahái hívők perzsákkal ugyanúgy le volt modellezve”, s amikor ezt azzal zárja le, hogy „*tehát ami amire szerintem **nincs** megoldás mert mert mert hogy -- tehát vagy nem ha nem vezetik be a numerus clausus ott is akkor akkor akkor ezek egymást fogják **ajánlani***”, akkor ismét úgy érezzük, hogy azt gondolja, a helyzetből fakadó konfliktus megoldása csak és kizárólag ezeknek a csoportoknak a háttérbe szorítása lehetne, hiszen azt mondja, hogy „és hát persze hát ők a saját * haverjaikkal érzik jól magukat”, azaz mintha nagyon halványan és óvatosan arra utalna, hogy igenis van megoldás, méghozzá a helyzetnek egyfajta numerus clausus révén való szabályozása, ahogy az annak idején a zsidók vonatkozásában is történt, amit természetesen mára már kivitelezhetetlennek él meg, meg amelyet a családja embermentőivel azonosuló énje feltehetően el is utasít és szégyell. Mégis azzal folytatja, hogy erre már csak azért is szükség lenne, mert „*egy tehetséges nem tudom én szerényebb öö *anyagi körülményű helyi versenyző nem fog labdába rúgni*”, s bár a szöveg a felszínen arról szól, hogy nincs rendjén, hogy a feketéket a perzsák kiszorítják, mintha egy mögöttes rétegben – s a tudatosan is vállalt hasonlatban – a soá előtti magyarországi zsidókról is szólna, hogy nem volt velük mit tenni, és érthető, hogy az történt, ami, Sőt mi több, ha megengedjük, hogy eszünkbe jussanak Andreának a házassággal kapcsolatosan megélt panaszai, s felmerül bennünk, hogy ezek akár kölcsönösek is lehetnek, akkor az is lehet, hogy a háttérben bizonyos érzések a házasság feszültségeiből játszanak át ide. És amikor a történetet azzal zárja, hogy „és ez ott lezajlott szépen”, akkor egyáltalán nem világos, hogy mire gondol: arra-e, hogy a perzsák kiszorították a feketéket, vagy arra, hogy létrejött valami, amivel ezt meg tudták akadályozni, esetleg, hogy ezt – s nem tudjuk, mi lenne ez pontosan – mindenki elfogadta? S hogy feltehetően valamiféle büntudattal is küzd, jelzi az is, hogy azzal zárja le a történetet, hogy „*tehát *ettől még mi persze én jóban voltunk*”. Ha hinnénk abban, hogy a tévesztéseknek nincsen jelentősége, akkor azt mondhatnánk, hogy kijelentette, hogy mindez nem okozott zavart a kapcsolatukban, de mert azt gondoljuk, hogy a szöveg a háttérben, illetve az elbeszélőben zajló pszichés

folyamatok lenyomatát is őrzi, felmerül bennünk a gyanú, hogy Kálmán, miközben a mondatot kimondta, elbizonytalanodott abban, hogy ki is volt jóban kivel, azaz inkább, hogy bár úgy érzi, jó lenne azt gondolnia, hogy a kapcsolatuk töretlen maradt, már nem egészen tudja, hogy ki is maradt jóban kivel, s hogy az ő barátsága a perzsa férfi irányában vagy inkább a másik érzései őfelé váltak bizonytalanná, annak ellenére, hogy a következő félmondatban végre minden zavaró mellézköngé nélkül említi a másikat meg a vele való közös tevékenységet, amikor azt mondja, hogy „*mert mert helyes krapek sokat sakkoztam vele meg nem tudom én*”. S mielőtt kimondja, hogy ennek a történetnek akkor most a végére ért, illetve nincs több mondandója a feltett kérdéssel kapcsolatban, még talál valamit, amivel meg tudja erősíteni azt az állítását, hogy nekik jó volt a perzsákkal vagy a perzsák között: „... **még a zenéjük is egész hasonló meglepő módon a perzsáknak meg a népművészetük, ezek a textílek is ilyesmi egészen olyan kalotaszegi jellegű nagyon érdekes volt akkor most ezt megint befejeztük ((nevet))*”

Mindketten meglehetősen ambivalensek tehát az ottani történelmi pillanattal: a befogadó ország népességével, illetve az ott élő „elit” kisebbséggel is. Mintha Andrea nyíltan is, Kálmán meg csak rejtetten, de az idegen világban viszonylag szabadon engednék meg maguknak azokat az előítéleteket, amelyeket Magyarországon, illetve Magyarország vonatkozásában – legalábbis nyíltan feltehetően – nem vagy csak kevésbé mernek vállalni. Vagy mindebbe esetleg kettejük kapcsolatának részben – talán tudattalanul – a vegyes házasság számlájára írt konfliktusai is belejátszanának? Vagy mindez csak a mi érzékcsalódásunk, és sem a zsidóként üldözött szülőktől származó Andreának, sem a hívő keresztény zsidómentő család sarja Kálmánnak nem okozna komoly gondot a feketék, illetve a bahái hitű perzsák megkülönböztetése? Vagy mindez a bennük uralkodó zúrzavarnak, a múltbeli saját, illetve a szülőktől örökölt történetek megemésztetlenségének, az azok által hátrahagyott zavarodottságnak a lenyomata lenne?

Családtörténet és demokrácia

Andrea és Kálmán vegyes házasságának tükrében

„Családtörténet és demokrácia” című, jelenleg folyó OTKA-kutatásunkban arra keressük a választ, hogy a családtörténet hogyan hat az egyén, jelen esetben pedig egy házaspár két tagjának a demokráciához való viszonyára. Két emberére, akik markánsan különböző háttérből jönnek, ugyanakkor több évtizedet éltek le együtt, melynek során egyfelől reflektáltak különböző hátterükre, másfelől – bizonyos értelemben – összecsiszolódtak. Egyes pontokon, a különböző háttér és az eredendően különböző politikai hozzáállás ellenére, kialakult – vagy fennmaradt – közöttük egy összhang. Mint az előző részben láttuk, ilyen például a másokkal szembeni előítélet s az emiatt érzett büntudat, amely annak ellenére jellemzi őket, hogy egyikük maga is egy kisebbség tagja, másikuk meg, a többségi társadalom tagjaként, elutasítja ennek a kisebbségnek a kirekesztését. Egyéni – és olykor egymásra reflektáló – narratíváikban

is rálátunk arra az evidenciára, hogy a demokráciához való viszonyunk igencsak bonyolult: ez a viszony nemcsak a minket körülvevő társadalom folyamataiba ágyazódik bele az ebben elfoglalt helyünkkel összefüggésben, hanem az egyéni pszichés folyamatainkba is, miáltal narratíváik megértése nem történhet meg kizárólag egy diszciplína határain belül.

Mit érthetnénk meg Andrea és Kálmán történetéből, ha kizárólag az általuk átélt történelmi eseményekre vagy az őket ért traumákra koncentrálnánk, ahogy azt – az előbbi esetben – a történettudomány, míg az utóbbiban a pszichológia teszi? Mit érthetnénk meg, ha – a szociológia nyomvonalát követve – abból a társadalmi kontextusból akarnánk levezetni szemléletüket, amiben a jelenben élnek, vagy ha a jogtudományból kiindulva alapvetően az igazságosságához való viszonyukra koncentrálnánk? Tudjuk, egy-egy ember életének eseményei nem válnak szét e diszciplínák mentén. Így a pusztán egy-egy diszciplínára koncentráló értelmezések révén csak egy-egy leszűkített, az adott diszciplína határai közé beszorított képet kaphatunk vizsgálatunk tárgyáról, illetve az éppen megkérdezett alanyáról. Az általunk képviselt transzdiszciplináris értelmezés, mely arra épít, hogy a különböző diszciplínák szemüvegeit egyszerre vesszük magunkra, lehetőséget ad arra, hogy egészben lássuk azt, ahogy az egyén megéli és értelmezi a világot. Tanulmányunk célja ennek demonstrálása volt.

Andrea és Kálmán történetében talán a legfeltűnőbb és leghangsúlyosabb elem az a zavar, ami a dél-afrikai események narratíváiban megjelenik. Mindketten magasan képzettek és tájékozottak, mégis, mintha nem tudnák kontextusba helyezni a dél-afrikai eseményeket. Szövegeik tanúbizonysága szerint mintha nem tudnának azonosulni az emancipatórikus és függetlenségi törekvésekkel, annak ellenére se, hogy életük különböző szakaszaiban ők maguk is átélték, hogy milyen az, amikor választaniuk kell az elnyomó hatalommal való megalkuvás és a saját, ettől eltérő nézeteik vállalásának veszélyei között. Úgy tesznek, mint akik nem érzékelik, hogy a hatalomnak való behódolás bár sok haszonnal jár, nem az egyedüli lehetséges alternatíva.

S mindez nem meglepő, ha tudjuk, értjük azt a teljes kontextust, amiben a fent elemzett narratívák születtek. A huszadik század komoly társadalomtörténeti változásai és rendszerváltásai – mint amilyenek, hogy csak a súlyosabbakat vegyük számba, 1919-ben, 1945-ben, 1947-ben, 1956-ban, 1989-ben érték a magyar társadalmat – azzal jártak, hogy az uralkodó rezsimek által képviselt, illetve a társadalom tagjai által vallott értékek, társadalmi igazságok vagy célok sokszor pillanatokon belül cserélődtek le. Ezek a valós társadalmi vita, illetve közmegegyezés nélküli fordulatok sokszor magukat a változásokat is tabusították, ami azt eredményezte, hogy a változások és az általuk okozott traumák kibeszéletlenek, feldolgozatlanok maradtak. Célunk, hogy OTKA-kutatásunk révén az e tanulmányban ismertetett narratív és transzdiszciplináris megközelítésmódon keresztül jobban rálássunk arra, hogy hogyan hatott ez a rendkívül bonyolult és traumatikus történelmi teher a családokra, a családi emlékezetre, a demokráciához való viszonyra s ezáltal a minket körülvevő társadalomra.

Hivatkozott irodalom

- Anderson, Nels (1965): *The Hobo: The Sociology of the Homeless Man*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bal, Mieke (1985): *Narratology: Introduction to the Theory of Narration*. Toronto: University of Toronto Press.
- Barthes, Roland (1977): *Image-Music-Text*. London: Fontana.
- Bell, Derrick (1989): *And We Are Not Saved: The Elusive Quest for Racial Justice*. New York: Basic Books.
- Bertaux, Daniel (1978): A Very Different Picture: From the Life History Approach to the Transformation of Sociological Practice. Paper Presented to the Ad Hoc Group on the Life History Approach. In *Transactions of the 9th World Congress of Sociology, Uppsala, August 14–19*. London: International Sociological Association.
- Bertaux, Daniel (szerk.) (1981a): *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. Beverly Hills – London: Sage Publications.
- Bertaux, Daniel (1981b): From the Life-history Approach to the Transformation of Sociological Practice. In *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*. Daniel Bertaux (szerk.). Beverly Hills – London: Sage Publications, 29–45.
- Bochner, Arthur P. és Carolyn Ellis (2002): *Ethnographically Speaking: Autoethnography, Literature, and Aesthetics*. Walnut Creek, CA: Rowman & Littlefield.
- Bruner, Jerome (2001): A gondolkodás két formája. In *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. László János és Thomka Béla (szerk.). Budapest: Osiris, 27–58.
- Clifford, James és George E. Marcus (szerk.) (1984): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Clifford, James (1999): Bevezetés: Részleges igazságok. *Helikon – Irodalomtudományi Szemle* 4: 494–513.
- Culler, Jonathan (1975): *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature*. London: Routledge.
- Czarniawska, Barbara (2004): The ‘Narrative Turn’ in Social Studies. In *Narratives in Social Science Research*. Barbara Czarniawska (szerk.). London: Sage Publications, 1–16. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781849209502.n1>
- Dawson, Paul (2017): How Many „Turns” Does it Take to Change a Discipline? Narratology and the Interdisciplinary Rhetoric of the Narrative Turn. In *Emerging Vectors of Narratology*. Berlin–Boston: De Gruyter, 405–434. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110555158-020>
- Delgado, Richard (1989): Storytelling for Oppositionists and Others: A Plea for Narrative. *Michigan Law Review* 87(8): 2411–2441.
- Di Donato, Flora (2021): The Narrative Turn in the Legal Field. In *The Analysis of Legal Cases: A Narrative Approach*. London: Routledge, 38–64.
- Erős Ferenc, Kovács András és Lévai Katalin (1985): „Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?” Interjúk. *Medvetánc* 2–3: 129–144.
- Ewick, Patricia és Susan S. Silbey (1998): *The Common Place of Law: Stories from Everyday Life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ewick, Patricia és Susan S. Silbey (2003): Narrating Social Structure: Stories of Resistance to Legal Authority. *American Journal of Sociology* 108(6): 1328–1372.
- Felstiner, William L., Richard L. Abel és Austin Sarat (1980): The Emergence and Transformation of Disputes: Naming, Blaming, Claiming... *Law & Society Review* 15(3–4): 631–654. DOI: <https://doi.org/10.2307/3053505>
- Fisher, Walter R. (1984): Narration as a Human Communication Paradigm: The Case of Public Moral Argument. *Communication Monographs* 51: 1–22.
- Fleck Zoltán et al. (szerk.) (2017): *A jogtudat narratív elemzése*. Budapest: ELTE Eötvös.

- Genette, Gerard (1980): *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Genette, Gerard (1988): *Narrative Discourse Revisited*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Gibbons, Michael (2010): *The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Sage Publications.
- Herman, David (1999): *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Herman, David (2010): Editor's Column: Exploring Storyworlds across Media and Disciplines. *Storyworlds: A Journal of Narrative Studies* 2: VII–IX.
- Herman, David (2013): *Storytelling and the Sciences of Mind*. Cambridge, MA – London: MIT Press.
- Herman, Luc és Bart Vervaeck (2005): Postclassical Narratology. In *The Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. David Herman, Manfred Jahn és Marie-Laure Ryan (szerk.). London: Routledge, 450–451.
- Hertogh, Marc (2018): *Nobody's Law: Legal Consciousness and Legal Alienation in Everyday Life*. London: Palgrave Macmillan.
- Hyvärinen, Matti (2010): Revisiting the Narrative Turns. *Life Writing* 7(1): 69–82. DOI: <https://doi.org/10.1080/14484520903342957>
- Hyvärinen, Matti (2016): Narrative and Sociology. *Narrative Works* 6(1): 38–62.
- Jameson, Frederic (1981): *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kiss Valéria (2014): Az élő jog koncepciójának empirikus vizsgálata. A jogtudat kutatások módszertani problémái. In *Jogi tanulmányok. Jogtudományi előadások az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskolájának jubileumi konferenciáján: 20 éves a Doktori képzés az ELTE Jogi Karán*. Fazekas Marianna (szerk.). Budapest: ELTE ÁJK Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 238–248.
- Kreiswirth, Martin (1992): Trusting the Tale: The Narrativist Turn in the Human Sciences. *New Literary History* 23(3): 629–657.
- Lanser, Susan Sniader (1992): *Fictions of Authority: Women Writers and Narrative Voice*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Lányi Gusztáv (2007): Élettörténet és történelmi szociálpszichológia. A történelmi szociálpszichológia néhány metodológiai kérdése. In *Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény*. Bögre Zsuzsanna (szerk.). (Pázmány Társadalomtudomány, 6.) Budapest–Piliscsaba, 11–24.
- Lee, Anthony A. (2011): *The Bahai' Faith in Africa, Establishing a New Religious Movement, 1952–1962*. Leiden–Boston: Brill.
- Lewis, Oscar (1951): *Life in a Mexican Village: Tepoztlán Restudied*. Champaign, Illinois: University of Illinois Press.
- Lewis, Oscar (1961): *The Children of Sanchez: Autobiography of a Mexican Family*. New York: Random House.
- Lewis, Oscar (1969): *A Death in the Sánchez Family*. New York: Random House.
- Lytard, Jean-Francois (1993): A posztmodern állapot. In Jean-François Lyotard, Richard Rorty és Jürgen Habermas: *A posztmodern állapot*. Budapest: Századvég, 7–146.
- MacIntyre, Alasdair (1981): *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame: Notre Dame University Press.
- Mangone, Emiliane (2022): Narratives and Sociology. In *Narratives and Social Change. Social Reality in Contemporary Society*. Emiliana Mangone (szerk.). Cham: Springer, 3–18.
- Massaro, Toni M. (1988): Empathy, Legal Storytelling, And The Rule Of Law: New Words, Old Wounds. *Michigan Law Review* 87(8): 2099–2127.
- Meretoja, Hanna (2014): *The Narrative Turn in Fiction and Theory*. London: Palgrave Macmillan.

- Mitchell, William John Thomas (1981): *On Narrative*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Polletta, Francesca és John Lee (2006): Is Telling Stories Good for Democracy? Rhetoric in Public Deliberation After 9/11. *American Sociological Review* 71(5): 699–723. DOI: <https://doi.org/10.1177/0003122406071005>
- Prince, Gerald (1982): *Narratology: The Form and Functioning of Narrative*. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton Publishers.
- Propp, Vlagyimir Jakovlevics (1995): *A mese morfológiája*. Budapest: Osiris.
- Ranke, Leopold von (1824): *Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1535*. Leipzig: Reimer.
- Rézler Gyula (1938): *A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867–1914*. Budapest: Rekord.
- Ricoeur, Paul (1999): *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris.
- Ricoeur, Paul (2001): A narratív azonosság. In *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. László János (szerk.). Budapest: Kijárat, 15–26.
- Robinson, Alan (2011): *Narrating the Past: Historiography, Memory and the Contemporary Novel*. London: Palgrave Macmillan, London.
- Rosenthal, Gabriele (1995): *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte, Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Frankfurt – New York: Campus.
- Roussin, Philippe (2017): What is Your Narrative? Lessons from the Narrative Turn. In *Emerging Vectors of Narratology*. Jannidis Martinez és Pier Schmid (szerk.). Berlin-Boston: De Gruyter, 383–404.
- Sarbin, Theodore R. (1986): *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. New York: Praeger Publishers – Greenwood Publishing Group.
- Schütze, Fritz (1983): Biographieforschung und narratives Interview. *Neue Praxis* 3: 283–294.
- Shaw, Clifford R. (1966): *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Spry, Tami (2001): Performing Autoethnography: An Embodied Methodological Praxis. *Qualitative Inquiry*, 7(6): 706–732.
- Tengelyi László (1998): Élettörténet és önazonosság. In *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest: Atlantisz, 13–48.
- Thomas, William I. és Florian Znaniecki (2002): *A lengyel paraszt Európában és Amerikában*. Budapest: Új Mandátum.
- Thomka Béla (1981): Prózapoeitika vagy narratológia? *Híd* 11(11): 1359–1373.
- Todorov, Tzvetan (1969): *Grammaire du Decameron*. Mouton: The Hague.
- Trasher, Frederic M. (2013): *The Gang: A Study of 1313 Gangs in Chicago*. Chicago: University of Chicago Press.
- Vajda Júlia (2020): *Ott, akkor... Türeléstörténetek a soából*. Budapest: Múlt és Jövő.
- Vajda Mihály (1987): Körkérdés a posztmodernről. *Medvetánc* 2: 223–227.
- Vassilieva, Julia (2016): The 'Narrative Turn' in Psychology. In *Narrative Psychology*. London: Palgrave Macmillan, 9–47. DOI: https://doi.org/10.1057/978-1-137-49195-4_2
- Warhol, Robyn R. (1989): *Gendered Interventions: Narrative Discourse in the Victorian Novel*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- White, Hayden (1973): *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- White, Hayden (1997): A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In *úó: A történelem terhe*. Budapest: Osiris, 103–142.